

Глибинні інтерв'ю експертів

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ НАРАТИВ

Підготовлено ГО «CAT-UA: Communication Analysis Team – Ukraine»

СЕРЕД КРИМСЬКИХ ТАТАР ПОШИРЕНО ОДИН ЦІЛІСНИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ НАРАТИВ, ОДНАК ПРИ ЦЬОМУ ТРИ РІЗНИХ ПІДНАРАТИВИ – ВЕРСІЇ ОСНОВНОГО, ЩО МАЛО ВІДРІЗНЯЮТЬСЯ ОДНА ВІД ОДНОЇ

Існує одна цілісна історія кримськотатарської нації та її досвіду. Але при цьому багато інформантів, лідерів думок, не проговорюють значну частину питань, характерних для національних наративів. Досить мало акцентують на проблемах всередині нації, на осмисленні різних періодів історії тощо. Імовірно, в умовах окупації і невизначеності щодо майбутнього формується і невизначеність щодо минулого. З іншого боку, існує кілька інтелектуальних традицій, які дають відповіді на ці питання. Їхні доробки відрізняються один від одного дуже слабо. Імовірно, для цих традицій відкрито обидва шляхи: консолідація довкола спільного бачення, або подальше відмежування з утворенням кількох окремих наративів національної кримськотатарської ідентичності. Інформантів, які не виявляли одного з таких окремих поглядів, ми називали нейтральними. А решту поділили на три піднаративи, особливості яких були описані наприкінці кожного блоку.

- **«Традиційний» піднаратив** – більше спирається на трагічні сторінки кримськотатарської історії. Підкреслює суперечність між світськими ідеями І.Гаспринського та окремими релігійними групами. Основний акцент робиться на можливості для кримських татар самостійно вирішувати свою долю у партнерстві з Україною. Він сформувався значною мірою в 1990-х роках на території Криму.
- **«Модерний україноорієнтований» піднаратив** – частіше підкреслює величні і загалом успішні епізоди історії кримських татар. Звертає увагу на зрадників, які в невеликій кількості, але все ж існують серед цього народу. Розглядає модернізацію кримськотатарського проєкту суто в контексті модернізації українського. Сформульований перш за все людьми, які сформувалися в Києві.
- **«Ісламський» піднаратив** – вбачає іслам засадою формування і процвітання кримськотатарського народу. Вбачає лінію розділення між релігійними і нерелігійними представниками народу. Має однакову структуру і у випадку традиційних релігійних діячів, і у випадку представників Хізб-ут Тахрір.

ЗАГАЛЬНА БУДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАРАТИВ СКЛАДАЄТЬСЯ З ЧОТИРЬОХ КАТЕГОРІЙ, ЯКІ ФОРМУЮТЬ ІДЕНТИЧНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІЇ, КЛЮЧОВІ КОНФЛІКТИ, З ЯКИМИ ВОНА МАЄ СПРАВУ, МОТИВУЮТЬ ЇХ ДІЯТИ Й РОЗВИВАТИСЯ

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ

Спосіб визначення приналежності до нації, критерій, за яким її представник відділяється від інших.

2. КОНФЛІКТ

Основна лінія розділення, яка визначає долю нації, зокрема, створює проблеми у побудові майбутнього.

3. МІФІЧНА ЧАСТИНА

Форми оповіді про реальні або вигадані історичні періоди становлення нації, випробування, через які довелося пройти, та інші періоди.

4. НОРМАТИВНИЙ ПОРЯДОК

Висновки про цілі нації, бажаний суспільний і політичний лад та інші обставини майбутнього.

Стратегія рекрутингу була зосереджена на залученні інформантів з різноманітним професійним та експертним досвідом, які впливають на суспільний дискурс. Вибірка включає 50 керівників громадських організацій, громадських діячів, митців, викладачів, науковців, чиновників, депутатів, представників бізнесу, військових ЗСУ та журналістів. Для формування вибірки інформантів використовувався метод цілеспрямованої вибірки з елементами «снігової кулі», що передбачає відбір перших інформантів шляхом цілеспрямованого пошуку з подальшим включенням у вибірку тих, кого рекомендують опитані раніше. Процес відбору почався з групи початкових інформантів, які направляли дослідника до інших потенційних інформантів, яких вони знають у цільовій групі. У рамках цього підходу вибрано щонайменше сім

незалежних вхідних точок. Ми проводили відбір представників з найбільш полярними поглядами (що оцінювався на основі їхніх публічних висловлювань). З метою уникнення спотворень і забезпечення об'єктивності та репрезентативності результатів дослідження під час вибору нових інформантів були використані **критерії диференціації інформантів:**

- **Віковий розподіл:** під час дослідження ми зосередили увагу на вікових категоріях 18-35 та 36-54 років, адже саме в цьому віці знаходиться більшість активних і впливових діячів, але також було включено 8 інформантів віком 55+.
- **Гендерний розподіл:** до вибірки було включено 18 жінок.
- **Сфера діяльності:** кожна з передбачених сфер діяльності (керівники ГО та громадські діячі,

митці, викладачі та науковці, чиновники та депутати, представники бізнесу, військові ЗСУ і журналісти) представлена в обсязі від 5 до 10 інформантів;

- **Розподіл за місцем проживання:** Більша частина інформантів наразі проживає на материковій частині України (Київ, західний і південний макрорегіони) через безпекові обмеження мешканців Криму. Однак до вибірки включено семеро інформантів, які виїхали з Криму останніми роками або досі туди приїздять, а також щонайменше по двоє представників діаспор у Туреччині (виїхали у ХХ столітті), в Узбекистані, в інших азійських країнах, у США, а також шестеро – у країнах Європи.

Проведення інтерв'ю. Відповідно до гайду.

Обробка результатів інтерв'ю. В отриманих розшифровках інтерв'ю виокремлено фрагменти, які відповідають складникам національного наративу: ідентичності, конфлікту, міфічній частині та нормативному порядку. Іншими словами, в текстах виявлялися ознаки відмінностей кримських татар від інших людей, ліній розділення серед них, уявлень про історичні події, а також міркувань про цілі кримських татар як спільноти.

Слова «міф» та «міфічний» у дослідженні вживалися не у значенні вигаданих історій, а у значенні способів оповіді про реальні або вигадані події минулого, що характеризуються певною сталістю форми.

З метою глибшого розуміння поглядів кримських татар ми розширили рамки дослідження, додавши **супутні категорії**:

- *Образ Криму*: візуальні та інші символічні фігури, які описують досвід інформантів з перебування на своїй Батьківщині.
- *Кейс анексії*: переживання цієї події кримськими татарами, яке втілюється як в історіях,

персональних або колективних, так і в осмисленні подій, що відбулися.

- *Образ майбутнього Криму*: уявні картини подій в майбутньому цього краю.
- *Взаємини з українцями*: минулі або поточні кейси взаємодії кримськотатарського народу з українським та висновки, зроблені на цій основі.
- *Взаємини з росіянами*: минулі або поточні кейси взаємодії кримськотатарського народу з російським та висновки, зроблені на цій основі.

Загальні правила

- Інтерв'ю за замовчанням проводиться українською мовою, однак зважаючи на специфіку інформанта, інтерв'юер може вирішити проводити його кримськотатарською, англійською або російською мовами
- До відома інформанта доводиться факт аудіо- та відеофіксації інтерв'ю.

Скрипт глибокого інтерв'ю

Introduction. Доброго дня! Мене звати (...), я представляю аналітичну громадську організацію Communication Analysis Team Ukraine, або скорочено просто CAT-UA. Ми консультуємо органи державної влади, зокрема відповідальні за гуманітарну політику. Зараз ми проводимо серію експертних інтерв'ю з кримськотатарськими вченими, медійниками, політиками, лідерами суспільної думки. Предметом нашого дослідження є кримськотатарський національний наратив, що має важливе значення для розуміння унікальної культурної спадщини та історичного досвіду цього народу, що сприяє зміцненню національної єдності та збагаченню мультикультурного середовища України.

Перелік запитань

1. Що для Вас особисто означає Крим? Які асоціації та символи зазвичай виникають у думках при згадці про Крим?
2. Що взагалі означає – бути кримськими татарами? Як ви впізнаєте своїх?
3. Що є спільне, а що відрізняє український і кримськотатарський народи? А російський і кримськотатарський?
4. Що дає Вам причини пишатися тим, що Ви маєте кримськотатарське походження/коріння?
5. Які історичні події та епохи найбільше сформували кримських татар такими, якими вони є? (Які історичні постаті чи події першими спадають Вам на думку?)
6. Які зараз найбільші проблеми і досягнення кримських татар?
7. Які питання, погляди розділяють наразі кримських татар? Які Ви бачите шляхи до подолання цих ліній розділення?
8. Як Ви, загалом, бачите майбутнє Криму та кримських татар, і що треба зробити для його покращення? А які першочергові кроки українська держава має зробити щодо кримських татар вже зараз?
9. Хто або що стоїть на заваді кращого майбутнього кримських татар, їхнього розвитку як нації?
10. Чи можуть існувати кримські татари без зв'язку з Кримом? (Де вони можуть жити, лишаючись собою?)
11. Як кримськотатарський народ, його самоусвідомлення змінилися після подій 2014, а також 2022 років? Це пішло на користь чи на шкоду національній свідомості?
12. Що може негативно вплинути чи навіть поставити під загрозу нинішні тісні взаємини між кримськими татарами та українцями?

ІДЕНТИЧНІСТЬ

БОРЦІ, ВІРНІ СВОЇМ ЦІННОСТЯМ І ГЛИБОКО ВКОРИНЕНІ В КРИМ, КРИМСЬКІ ТАТАРИ НЕСУТЬ СВІЙ ДІМ У СЕРЦІ, НАВІТЬ КОЛИ ЗМУШЕНІ БУТИ ДАЛЕКО ВІД НЬОГО. ЦЕ ЗВ'ЯЗОК, ЩО ПЕРЕДАЄТЬСЯ ЧЕРЕЗ ПАМ'ЯТЬ, МОВУ ТА ТРАДИЦІЇ

- НЕЗЛАМНА БОРОТЬБА

Бути кримським татариним означає постійно боротись «... за свою правду, за свою свободу і за свою землю». Протягом останніх трьох століть вони знову і знову змушені лишатися «...готовими до боротьби... за право мати не фейкову, не спаплюжену свою історію...» Нація загартована досвідом національно-визвольного руху, її відмінність полягає в тому, що «...порівняно з іншими народами, - це оцей мирний супротив». І попри те, що переживав і зараз переживає, народ «ми не втратили себе... ми не втратили свої цінності...»

- ВІРНІСТЬ ЦІННОСТЯМ

Ціннісний код, сформований століттями і закладений у кожному поколінні, адже це «...мірило того, як ти

гідно свою націю показуєш». **Важливо нести любов до Криму і «...керуватися принципом нашого лідера Номана Челебіджіхана, який казав, що Крим - це сад, в якому ростуть різні квіти, і наша задача зберегти це різноманіття». Серед основних непорушних цінностей у кожній родині: «...свобода, освіченість, повага до жінки, любов до землі», а ще – гостинність, танці, бо «...в будь-якій кримськотатарській родині ти маєш вміти танцювати», знання історії, повага до традицій, любов до своєї кухні, вихованість тощо.**

- КРИМ

У кримли завжди є зв'язок з Кримом, і «...коли вони були в депортації, і навіть ті, хто зараз знаходяться в діаспорі... вони всі дуже

чітко розуміють, хто вони, і розуміють, і відчувають свій зв'язок із Кримом». Проговорюється те, що без цього зв'язку існувати кримли важко, бо це «...вбивство ідентичності для кримських татар», або що взагалі неможливо, бо «...ми превратимся в діаспори, а діаспори – это не народ».

- МОВА

Кримли впізнають «своїх» не стільки за зовнішністю, як за акцентом. Наголошують, що з огляду на стан кримськотатарської мови саме її знання зазвичай відіграє ключову роль у цій впізнаваності. Водночас підкреслюють «...бажання знати мову первинніше, ніж доскональне володіння мовою».

ІДЕНТИЧНІСТЬ

ТВЕРДО СТОЯТЬ НА ПРОУКРАЇНСЬКІЙ ПОЗИЦІЇ, ЯКА ОБ'ЄДНУЄ ЇХ ЯК В УКРАЇНІ, ТАК І ЗА КОРДОНОМ. ПИШАЮТЬСЯ ІСТОРІЄЮ, МОВОЮ ТА КУЛЬТУРОЮ, АКТИВНО БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ТА ВІДЧУВАЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СВОЮ СПІЛЬНОТУ

- ЧІТКА ПРОУКРАЇНСЬКА ПОЗИЦІЯ

Кримськотатарський народ «...зробив свій ціннісний вибір, у свій час, і те, що сьогодні ми разом з Україною це виборюємо». Вони «...не прогнулись під російську адженду», і саме ця позиція є одним із об'єднавчих факторів кримських татар як за кордоном, так і на території України. На відміну від кримських татар, серед українців зустрічається більше випадків зради, а у кримців такого немає: «Я звоню в Крым с радикальной позиции, понимаете, моей, и не нахожу никакого с ними противоречия и диссонанса...»

- ГОРДІСТЬ

Пишались тим, що ти – «... нащадок народу, який свого часу був арбітром у

регіоні», згадувати історичний шлях та відчувати гордість від належності до спільноти, адже «...наша мова, наша культура через те, які вона має особливості, та що вона пройшла протягом століття, є особливою».

- КУЛЬТУРА

Кримські татари – це «...культурный код, это комплекс понятий». Саме збереження цієї культурної спадщини формує ідентичність народу.

- ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ

Кримські татари проактивні в політиці, цікавляться подіями і не стоять осторонь. Вони розмовляють про політику змалечку: «Діти кримських татар, приходячи в школу, були як дорослі, – спроможні обговорювати, а що там на наступних виборах».

- ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Бути обличчям спільноти означає не лише гордість, а й відповідальність за весь народ у будь-якій сфері: «Бо ми боїмося, буквально боїмося, що якщо ця людина стратить чи щось зробить не так, це ляже плямою на весь народ...».

- ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ

Кримли вирізняються любов'ю до праці та дбайливим ставленням до природи: «Любов до роботи не з дев'ятої до шостої, а постійної. Любов до роботи як до ланки, яка є джерелом твого успіху». Проживання в Криму сформувало особливу рису – турботу про воду, землю та садівництво, бажання вирощувати сад та інші культури, вкладати у це душу та час.

ІДЕНТИЧНІСТЬ

ЗБЕРІГАЮТЬ МІЦНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЗІ СПІЛЬНОТОЮ, ЗАВЖДИ ШУКАЮЧИ «СВОЇХ», ДЕ Б ВОНИ НЕ БУЛИ. ПОПРИ СТЕРЕОТИПИ, ВІДЧУЖЕННЯ ТА БІЛЬ ВІД НЕПРИЙНЯТТЯ З ДИТИНСТВА, ЗАЛИШАЮТЬСЯ ЗГУРТОВАНИМИ І ПЕРЕДАЮТЬ ЦЕ НАСТУПНИМ ПОКОЛІННЯМ

- КОМ'ЮНІТІ

Бути приналежним «...до якогось свого рідного маленького ком'юніті зі своєю мовою, традиціями, національною ідентичністю» та завжди шукати своїх, де б ти не був: «Поїдеш в Карпати – ти бачиш Крим. Придивляєшся до людей – бачиш Крим. Тобто, бути кримським татариним – це завжди шукати, де б ти не був, своїх». Особливо це помітно серед тих, хто переїздив в інший регіон: ще до поїздки вони запитують, «...а чи є там наші?».

- МІКС РІЗНИХ НАРОДІВ

Кримські татари – це справжня «солянка» різних культур та народів, а бути кримцем означає «...бути спадкоємцем таврів, готів, аланів, скіфів, сарматів, бути нащадком Херсонесу, князівства Феодору,

Босфорського царства, Кримського Ханства, Кримської демократичної республіки». Водночас вони «...чудовий мікс європейського і східного», де переплітаються різні культурні впливи: «...і черкеські якісь там мотиви, і румунські, і польські, і тюркські».

- ОБ'ЄДНАНІСТЬ

Попри внутрішні розрізнення, кримли залишаються згуртованими: «...щоб не коїлося всередині народу, це ніяк не впливає на те, що у потрібний час ми все одно будемо згуртованими і об'єднаними».

- КОРІННЯ

Важливу роль відіграє передача досвіду між поколіннями: «...вплив на молодь старшого покоління більший, ніж у українців і росіян». Ключовим є не стільки фізичне місце народження,

скільки усвідомлення свого походження: «...тут навіть мабуть не фізично звідки ти, а звідки твоє коріння».

- БІЛЬ ТА НЕСПРИЙНЯТТЯ СЕБЕ

Досвід зростання – це «біль» і «постійне несприйняття тебе», яке залишається надовго. У суспільстві, де «киримли – це недорозвинені», де їх «...не пускали жити, не пускали навчатися, не пускали на посади», стигматизація починалася з дитинства. Ярлики «циганча приїхало», «ви зрадники» формували реальність, у якій «бути кримською татаркою і пишатися цим було неможливо». У підсумку це часто вело до внутрішньої відмови: «Ти не хочеш бути тим, ким ти є... ти не хочеш знати ні про культуру, ні про мистецтво».

ІДЕНТИЧНІСТЬ

РЕЛІГІЯ СТАЄ МАЯЧКОМ ДЛЯ ПОШУКУ СВОЇХ, ПОВАГА ДО СТАРШИХ ПЕРЕДАЄ ЖИТТЄВУ МУДРІСТЬ І ЦІННОСТІ, СПІЛЬНИЙ ДОСВІД У СКЛАДНИХ УМОВАХ ЗМІЦНЮЄ ПОЧУТТЯ СПІЛЬНОТИ, А ПЕВНА ЗАКРИТІСТЬ ДОПОМАГАЄ ЗБЕРЕГТИ ЦІ ЗВ'ЯЗКИ ТА КУЛЬТУРНУ ЦІЛІСНІСТЬ У ЧАСИ ЗМІН

- ІСЛАМ

Мечеть стає першим маячком, де можна знайти «своїх», особливо під час вимушених міграцій з Криму. Релігійна приналежність важлива: *«В першу чергу, для мене це релігійний чинник, як для людини віруючої»*. Проте усвідомлюють, що ідентичність виходить за межі релігії.

- ПОВАГА ДО СТАРШИХ

Глибоко шанують старших, особливо дідусів і бабусь: *«У нас, що цікаво, дуже-дуже поважне ставлення до батьків, але не до батьків більше, а до дідусів і бабусь»*. Повага проявляється і в жестах: *«...ми цілуємо старшим людям руки під час вітання»*.

- СПІЛЬНИЙ ДОСВІД

Ділять спільний досвід, який формувався під час життя в складних

економічних умовах і тимчасовому житті, а також навчання серед дітей інших національностей і зіткнення з булінгом: *«Це там часто люди згадують про такий булінг... або щось такого стибу серед однолітків, серед вчителів у школі»*.

- ЗАКРИТІСТЬ

Відрізняються консервативністю, проте: *«Закритість не є мінусом... вона зберегла нас після депортації і не дозволила втратити себе»*.

- КАВА

Не просто напій, а частина традиції та повсякденного життя: *«...це кава, за якою всі насправді відверті розмови проходять»*.

- ПОШУК

Постійний пошук і пізнання себе: *«Для мене це пошук, тому що ми самі мало*

знаємо про себе». Водночас це те, що об'єднує народ, адже вони завжди розмірковують про своє майбутнє.

- ЛЮБОВ ДО ЗЕМЛІ

Бути кримли – це любити землю і батьківщину: *«Для кримських татар... найбільше щастя – не в якійсь там квартирі, а саме мати свій шматочок землі»*, відчувати, що Крим як земля походження є цінністю та частиною ідентичності.

- ІНШІ МАРКЕРИ ІДЕНТИЧНОСТІ

Крім вищенаведеного, інформанти ще проговорювали те, що бути кримли – це комплекс меншовартості, вибір, любов до свободи, відсутність імперських амбіцій, зв'язок з тюркськими народами, хвороба «жертви», щирість, рівність, спогади про мітинг, миролюбність та емпатія.

ІДЕНТИЧНІСТЬ. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

ПІДНАРАТИВИ ПО-РІЗНОМУ АКЦЕНТУЮТЬ КЛЮЧОВІ ЕЛЕМЕНТИ ІДЕНТИЧНОСТІ: МОДЕРНИЙ – БОРТЬБУ, ПРОУКРАЇНСЬКУ ПОЗИЦІЮ, ГОРДІСТЬ, КОМ'ЮНІТІ; ТРАДИЦІЙНИЙ – ПРАЦЮ ТА ЛЮБОВ ДО ЗЕМЛІ, А ІСЛАМСЬКИЙ – КУЛЬТУРУ

- НЕЗЛАМНА БОРТЬБА

Частіше артикулюється представниками Модерного піднарративу, однак і в інших активно згадується боротьба за повернення додому в минулому та продовження цієї боротьби після анексії Криму й у теперішніх умовах.

- ЧІТКА ПРОУКРАЇНСЬКА ПОЗИЦІЯ

Теж більше акцентують представники Модерного піднарративу. З цікавого, що вони помітно частіше апелюють саме до власного досвіду: *«Я максимально асоціюю себе з українським контекстом»*; *«Я зробила, дуже непопулярне рішення...»*; *«Я, як кримська татарка, маю ряд додаткових ідентичностей, як громадянка України і українка...»*

- ГОРДІСТЬ

У той час як представники Модерного піднарративу наводять різноманітні, не лише історичні, підстави для утвердження гордості за належність до кирилми, представники Ісламського та Традиційного насамперед апелюють до величі історичного минулого.

- КУЛЬТУРА

Представники Традиційного піднарративу взагалі не вказують культуру як окремий маркер ідентичності, на відміну від інших. Натомість для представників Ісламського піднарративу вона виступає одним із ключових меседжів у визначенні власної ідентичності.

- ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Помітніше проявляється у

висловлюваннях представників Модерного піднарративу.

- ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ

Більше вказують представники Традиційного піднарративу.

- КОМ'ЮНІТІ

Згадують винятково представники Модерного піднарративу та нейтральні інформанти.

- БІЛЬ ТА НЕСПРИЙНЯТТЯ СЕБЕ

Характерний для висловлювань Модерного піднарративу та нейтральних інформантів.

- ІСЛАМ

Більш актуальний для Традиційного та Ісламського піднарративів; останні підкреслюють його не тільки як маркер ідентичності, а й як поняття, пов'язане з Кримом.

КОНФЛІКТ

ВІЌД РОЗДІЛИВ КРИМСЬКИХ ТАТАР І СТВОРИВ ТРАГЕДІЮ ДЛЯ КОЖНОЌ ГРУПИ: І ТИХ, ХТО ВИЌХАВ, І ТИХ, ХТО ЛИШИВСЯ

- ТІ, ХТО В КРИМУ - ТІ, ХТО ВИЌХАВ.

Основною причиною цього розділення чітко називають окупацію Криму росіянами: «Це окупація як основа... деколи кримські татари, які не живуть в Криму, можуть з таким трошки наїздом звертатись до тих, які живуть: «ви там замало робите», і ті кажуть, «а ви поживіть тут, і спробуйте робити те, про що ви говорите». Але і на українську владу й суспільство також покладають провину в цьому розділенні: «за 10 років не вибудовані достатньо міцні зв'язки між Кримом і материковою Україною».

Часто це подається як трагедія для «київських татар»: «хто живе в Києві, вони... відірвані від власного народу... Хто зміг сюди приїхати після 2014-го року? Інтелігенція, еліта, яка

мала кошти. Простий народ залишився». І так само це трагедія для кримців: «З одного боку, вони знаходяться на батьківщині, з іншого боку, вони знаходяться в анексії, і це такий як вакуум... зі світу туди нічого не потрапляє майже... дуже важко там набувати якогось розвитку, якщо це не в сторону Росії». Але часто київська спільнота виходить обвинуваченою: «...вони говорять про те, що «о, там, київські татари». Ми кримські татари, але ми не кримські, ми типу київські». Трапляється і нерозуміння тих, хто лишився у Криму: «люди не зовсім можуть висловлюватися про політику... І тому вони сублімують в будь-що інше. Наприклад... вони роблять якісь ярмарки, виставки, концерти, пишуть музику, роблять книжкові якісь заходи.

І тут з материка іноді лунає в їх адресу нерозуміння: «А що ви робите вигляд, що в Криму все окей!»

У підсумку: «Раніше було гасло: «Одна Батьківщина, один народ». Тепер, походу, в нас одна Батьківщина, два народи». А проте часом інформанти вбачають і позитив у розділеності: «І кожен, хто буде повертатися... буде нести частину культури того регіону, в якому вони були... якщо ми саме краще, що є, візьмемо і принесемо в Крим, це буде добре». І навіть стверджують, що цю лінію розділення вдається подолати: «Ми тримаємо зв'язок з півостровом. Часто це дуже буває важко, складно. Але це необхідно для нашого виживання як нації».

КОНФЛІКТ

ВСІ КРИМСЬКІ ТАТАРИ ЗГОДНІ, ЩО ЗРАДНИКІВ СЕРЕД НИХ ДУЖЕ МАЛО, АЛЕ ЇХНЄ ІСНУВАННЯ ПОЯСНЮЄТЬСЯ ПО-РІЗНОМУ

- БІЛЬШІСТЬ КРИМСЬКИХ ТАТАР – ОКРЕМІ КОЛАБОРАНТИ.

Інформанти дуже часто вбачають лінію розділення між основною масою кримських татар, яка лишається проукраїнською, і тими, хто співпрацює з окупантом, і навіть до російської армії. Щоправда, наголошуються на маргінальності цієї групи: «Звісно, є такі унікальні по типу українського Шарія, Дмитрука... Але це одиниці... вони завжди були в кожному народі». Або: «У нас є такі ряжені кримські татари, які помістяться, мабуть, в один або два автобуси, яких возять по всім цим заходам, відкриттям монументів, 9 травня і ще що». Інколи є навіть пряме заперечення: «Я разделения не вижу. Потому что подавляющее большинство лояльно Украине». Але при цьому їхнє число може зростати: «тому що в Росії дуже-дуже сильна пропаганда працює».

Мале число колаборантів пояснюється історичними факторами: «є якийсь такий блок свідомості, побудований наслідками трагедії, він не давав можливості розтворитися в тих хибних наративах... особливо в роки Радянського Союзу». Хоча інколи і цей блок не працює: «є такі татари, які вважають, що Сталін умовно... «Justified»... Коротше, що він «justified» зробив депортацію».

Пояснення колаборації різні. Дехто запевняє, що пішли на співпрацю з РФ кримські татари, які «до 2014 року не супер заслужували уваги і поваги. Оце такі, знаєте, ображені люди, прийшла Росія, і скористалася їх аморфністю». Є також пояснення через пасивність: «в сім'ях, де менш патріотично налаштовані зв'язки... люди більш схильні до того, щоб звикнути до того стану речей, який є в Криму. Не те, що

вони будуть підкорюватись або робити значні пропагандистські дії». Однак пасивність з часом не виправдовує себе: «В 2022 році... ті, хто сидів і говорив, що «Москва не одразу будувалася, треба почекати», трохи примовкли. Ще більше примовкли, коли почалася мобілізація, і це почало стосуватися їх сімей». Часом співпрацю пояснюють через примус: «Есть такие моменты тоже, к сожалению, что он вынужден подстраиваться, вынужден пресмыкаться... потому что могут пострадать от этого члены его семьи». І навіть через «відрядження» своєї людини в окупаційну владу: «якось там намагаються щось ніби допомагати зсередини, передаючи інформацію, інколи попереджуючи про щось і так далі». Але більшість згодна, що серед кримських татар немає ідейних зрадників, а лише кон'юнктурні.

КОНФЛІКТ

РІЗНЕ РОЗУМІННЯ ІСЛАМУ СПРИЧИНЯЄ КОНФЛІКТИ, ЯКІ ВИЗНАЮТЬСЯ ЯК БІЛЬШ РЕЛІГІЙНИМИ, ТАК І МЕНШ РЕЛІГІЙНИМИ КРИМСЬКИМИ ТАТАРАМИ

- БІЛЬШ РЕЛІГІЙНІ – МЕНШ РЕЛІГІЙНІ.

Іслам більшістю вважається частиною ідентичності кримських татар, але часом його трактування спричиняють сварки: *«найпоширенішою загрозою для єдності нашого народу є релігійні проблеми»*. Гучніше звучать голоси людей, що, за І.Гаспринським, вважають доречнішим світський іслам: *«Чому ми, кримські татари, переосмислюємо труди, візію Ісмаїла Гаспринського? У Ісмаїла Гаспринського був тюркський світ»*. Ця тенденція пов'язується з зовнішнім впливом: *«З'являлися якісь там емісари з різних мусульманських держав, і всі вони між собою різні... А нація не прийняла»*. Інколи в цьому впливі вбачається і роль Росії:

«кримськотатарський іслам... заміщується якимись поглядами інших народів ісламських на Росії, таких як чеченці, дагестанці і так далі». Існує багато аргументів проти окремих течій Ісламу, зокрема проти Хізб-ут Тахрір: *«Хізб-ут-Тахрір є, яка вважає ціллю своєю зробити глобальну ісламську державу-халіфат... Вони вважають, що кримськотатарський прапор – це майже гріх», або: «якобы крымские татары должны как мусульмане проявить свой религиозный долг и поехать воевать в Сирию», або «Були такі моменти, що навіщо нам кримськотатарська мова?»* Конфлікти часом переходили у фізичне протистояння: *«Они там дрались за мечети, пытались бороться с*

муфтиятом за мечети, за влияние на мусульман, на молодежь и так далее». Однак є і інший погляд, який відстоює повернення до релігії: *«є така проблема: ті, які менше дотримуються релігійних канонів, і тих, які більше дотримуються релігійних канонів... все ж таки, мусульманська культура, вона дуже тісно переплетена з традиційною нашою ісламською культурою»*. А самі представники Хізб-ут Тахрір більше обвинувачують у розколі Захід: *«когда человек руководствуется предписаниями Всевышнего... А альтернативное – западный мир, западная культура. Я вот сейчас вот здесь нахожусь в Германии, но я бы не хотел, чтобы мои дети оставались, жили здесь»*.

КОНФЛІКТ

ЛІНГВІСТИЧНІ І ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧКИ ВИГЛЯДАЮТЬ НОРМАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІЇ

- ТІ, ХТО РОЗМОВЛЯЄ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЮ – І ТІ, ХТО НІ.

Мовне питання не настільки підкреслюється інформантами, як перші три наведених тут, однак все одно помітне: «Люди, які розмовляють чисто кримськотатарською мовою, це може бути 20%. Саме чисто розмовляти. Навіть я за себе скажу, що я розмовляю нижче середнього». Часом заяви на цю тему досить категоричні: «Якщо кримський татарин не розуміє мову, він для мене вже такий неповноцінний кримський татарин». Інколи прямо вказується на проблему русифікації: «Мене, наприклад, розділяє з кримськими татарами російська мова... Коли мені пишуть російською, я одразу перемикаюся кримськотатарську, і мені вже відповідають

кримськотатарською». Зокрема, ця лінія розділення може призвести до конфлікту поколінь, адже старші більше послуговуються рідною мовою: «відірваність зараз від бабусь, дідусів, оцей ланцюжок розірваний».

- ПРИХИЛЬНІ ДО ТЕРМІНУ «КИРИМЛИ» – І ДО ТЕРМІНУ «КРИМСЬКІ ТАТАРИ».

Суперечка щодо самоназви теж розділяє: «Є питання самоназви, це кримські татари чи киримли... Воно сприймається емоційно, але на фоні інших проблем народу це не є чимось дуже значним, як на мене». Кожен інформант захищає свою версію. З одного боку, «я користуюся цим терміном, а «кримські татари» мені звучать як «польські євреї». Або «Мы же не крымские, мы же не татары. В свое время татарами называли всех,

кто не разговаривал на той же свинособачьей мове». З іншого боку, «Киримли — це людина з Криму. В нас з Криму можуть бути не тільки кримські татари», або «Привнесенная извне новая фишка, что мы не должны называться крымскими татарами, и якобы... это так русские назвали татарами. Но это неправда. Потому что есть ханские ярлыки, в которых крымские ханы называют себя «я повелитель татар».

- ПРИХИЛЬНИКИ ЛАТИНКИ – І КИРИЛИЦІ.

До цієї лінгвістичної суперечки уваги порівняно мало: «Я думаю, что эти вопросы в ближайшем будущем встанут, какую графику принимать: латинскую или вот ту, которая есть у нас сегодня».

КОНФЛІКТ

СУПЕРЕЧКИ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ ЧАСОМ ВИЛИВАЮТЬСЯ Й У СВІТГЛЯДНІ СУПЕРЕЧКИ

- **СТАРШІ – МОЛОДШІ, А ТАКОЖ НАРОД – І ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ.**

Молоде покоління відчуває певне несприйняття старшої еліти, сформованої ще на півострові, і ця еліта контролює Меджліс: «Є молоде покоління політиків, дієвців. Є старе покоління... Це неспівмірність реальної картини і спроможності щось зробити з тією якоюсь візією, яку собі ці старі лідери бачать... Все ж таки молоде покоління – це хороші менеджерські скіли». Але помітні і нарікання на молодь від неї самої: «Осторожность и недоверие... у молодого поколения такое появилось... У стариков наших вот это ощущение общности есть. Они более дружны». Трапляється і критика представницьких органів як таких, без прив'язки до покоління: «есть недоверие к институциям, которые в

Украине репрезентуют крымских татар, в том числе к Меджлису... что они говорят и ничего не делают, ну, практического. Мы не видим результат их деятельности здесь, в Крыму».

- **РІЗНІ СУБЕТНОСИ.**

Ця лінія розділення вважається цілком анахронічною: «У нас до депортації походження: той степний, той гірський, той ще якийсь... Потім, в депортації, вже не було такого, що тільки з того села можна одружитися. Була задача взагалі зберегти націю, вижити».

- **ТІ, ХТО В УКРАЇНІ – І ТІ, ХТО В ЄВРОПІ.**

На додачу до розділення між тими, хто лишився у Криму, і тими, хто виїхав, дехто озвучує і додаткову лінію розділення: «Є люди, які живуть в окупованому Криму; є люди, які живуть на материковій Україні; є люди, які після 2022 року виїхали [до

Європи]... які не хотіли йти в російську армію. І ці три групи людей живуть дуже в різних інформаційних контекстах. Якщо ми з вами тут чуємо вибухи, люди в Європі їх не чують. І вони вже такі, знаєте, трошечки сприймають рожевим світ».

- **ІНШІ ЛІНІЇ РОЗДІЛЕННЯ.**

Епізодично згадуються як предмет дискусії ставлення до українців: «Хтось думає, що нам чужі як росіяни, так і українці, бо це все, умовно, слов'яни». А також по лінії ідентичності: «лінія розділення проходить по слову лицемірство... Якщо ти ідентифікуєш себе як кримець або кримський татарин, то ти кримець. Якщо ти починаєш: я в першу чергу мусульманин, член такої організації, я людина світу, я космополіт... Це люди займаються фігнує просто».

КОНФЛІКТ. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

ПРЕДСТАВНИКИ МОДЕРНОГО ПІДНАРАТИВУ БІЛЬШУ ПРОБЛЕМУ БАЧАТЬ В ІСНУВАННІ ОКРЕМИХ ПРОРОСІЙСЬКИХ ЗРАДНИКІВ СЕРЕД КРИМСЬКИХ ТАТАР, НАТОМІСТЬ У ТРАДИЦІЙНОМУ ПІДНАРАТИВІ БІЛЬШЕ ОСТЕРІГАЮТЬСЯ ОКРЕМИХ РЕЛІГІЙНИХ ГРУП. ПРИ ЦЬОМУ БІЛЬШІСТЬ (ОКРІМ ІСЛАМСЬКОГО НАРАТИВУ) ВИЗНАЄ, ЩО НАЙГЛИБША ЛІНІЯ РОЗДІЛЕННЯ ПРОЛЯГЛА МІЖ ТИМИ ГРУПАМИ КРИМСЬКИХ ТАТАР, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ ПО РІЗНІ БОКИ КОРДОНІВ АБО ЛІНІЙ БОЙОВОГО ЗІТКНЕННЯ

- **ТІ, ХТО В КРИМУ - ТІ, ХТО ВИЇХАВ.**

Лінія розділення, яка найглибше осмислена представниками Модерного піднарративу: вони наводять багато прикладів, відчуваючи як образу через власне несприйняття людьми, які лишилися в Криму, так і провину перед тими людьми. Представники Традиційного піднарративу говорять про цю лінію в дуже загальних фразах, не наводячи прикладів. У наративі Ісламу, в єдиному, цю лінію розділення не згадують.

- **БІЛЬШІСТЬ КРИМСЬКИХ ТАТАР – ОКРЕМІ КОЛАБОРАНТИ.**

Представники Традиційного та Ісламського піднарративів якщо і

визнають наявність зрадників, то наголошують на їх мінімальній кількості. Натомість у Модерному піднарративі, а також у більшій частині відповідей нейтральних інформантів часто наголошують на особистій ненависті до колаборантів, на міркуваннях про їхню мотивацію.

- **БІЛЬШ РЕЛІГІЙНІ – МЕНШ РЕЛІГІЙНІ.**

На цю лінію розділення мало звертають увагу представники Модерного піднарративу, а також нейтральні інформанти. А от представники Традиційного піднарративу прямо посилаються на спадщину І.Гаспринського і вважають мусульман загрозою національного відродження, а в Ісламському

піднарративі помітні відмінності в поглядах на те, хто в цій лінії розділення має рацію, і захит більш релігійних людей.

- **ПРИХИЛЬНІ ДО ТЕРМІНУ «КИРИМЛИ» – І ДО ТЕРМІНУ «КРИМСЬКІ ТАТАРИ».**

У носіїв різних піднарративів помітні спроби захистити обидві версії.

- **ПРИХИЛЬНИКИ ЛАТИНКИ – І КИРИЛИЦІ.**

Про цей конфлікт згадують лише представники Модерного піднарративу.

- **СТАРШЕ ПОКОЛІННЯ – І МОЛОДШЕ.**

Претензії до старшого покоління і до представницьких органів кримських татар висловлюють тільки представники Модерного піднарративу.

МІФІЧНА ЧАСТИНА

КРИМСЬКІ ТАТАРИ ВИЗНАЮТЬ СЕБЕ ПРЯМИМИ НАЩАДКАМИ АВТОХТОННИХ НАРОДІВ ПІВОСТРІВА, А ТАКОЖ – КИПЧАКІВ, ЩО ПРИЙШЛИ ІЗ ЗОЛОТОЮ ОРДОЮ. ХАНСЬКИЙ ПЕРІОД НАЗИВАЮТЬ ДОБОЮ НАЙВИЩОЇ МОГУТНОСТІ, СТІМКОГО РОЗКВІТУ НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ ЗАВДЯКИ ПРИЙНЯТТЮ ІСЛАМУ ТА КОМУНІКАЦІЯМ З ІНШИМИ ІСЛАМСЬКИМИ КРАЇНАМИ

- **СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ КРИМУ.**

Інформанти погоджуються, що їхні предки, з одного боку, проживали у Криму зі стародавніх часів: «Ми пишаємось тим, що... ми є нащадками скіфів, сарматів, всіх цих народів, які споконвічно жили на Кримському півострові»; «Кримські татари століттями, тисячоліттями формувалися на кримській землі... з часів ще таврів, скіфів, кимерійців, готів, гунів, емінів, італійців, половців або кипчаків». З іншого боку, визначальним етапом етногенезу став період Золотої Орди, XII – XIVст: «Це держава Золотої Орди... Вона сприяла формуванню кримськотатарського народу»; «вже як народ, вони сформувалися дійсно

в XIII столітті, тому що в XIV вони вже були окремим народом. Їх вже називали татари. Так, вони дійсно від ординців прийняли ім'я татари».

- **ЗОЛОТА ДОБА КРИМСЬКОГО ХАНСТВА.**

Чимало спікерів сходяться на думці, що час існування Кримського Ханства став періодом найвищого розквіту нації: «весь цей час існування Кримського Ханства я б назвала «золотим століттям». Носії усіх піднаративів згадують Хаджі Герая як засновника держави; визнають спадкоємність від Золотої Орди, але водночас прийняття ісламу – як вирішальний фактор стрімкого розвитку освіти, науки та культури через долучення до спільного

простору з іншими ісламськими країнами: «Кримське ханство взагалі заснувалось після Золотої Орди. Тоді ж був прийнятий іслам, і це також стало центричним напрямом для кримських татар, бо на основі ісламу вже були і навчання, і розвиток мови, і спільні цінності. Робота в науці також будувалась на спільності з іншими ісламськими країнами». Помітною ознакою Ханства для спікерів є також нині втрачена військова могутність, яку уособлює Девлет Герай як переможець над одвічним ворогом: «Звісно, я не можу не сказати про Девлет Герая хана. Мені дуже в нього подобається, що він пішов і спалив Москву».

МІФІЧНА ЧАСТИНА

ІМПЕРСЬКУ ТА РАДЯНСЬКУ ОКУПАЦІЮ КРИМУ НЕРОЗРИВНО ПОВ'ЯЗУЮТЬ ПЕРЕДУСІМ З ХВИЛЯМИ ДЕПОРТАЦІЙ ЗА ЕТНІЧНОЮ ОЗНАКОЮ

- ПЕРША ОКУПАЦІЯ 1783.

Інформанти акцентують на втраті державності під впливом росіян: *«Це перша анексія Криму, 1783 рік, коли ми втратили свою державність»*. Ключовою фігурою постає уособлення загарбника - Катерина II, при цьому роль Шахін Герая згадують рідко: *«Я вважаю, що до цієї анексії призвели дуже багато помилок як з боку народу, так і з боку кримських ханів»*. Вже перша анексія фіксує в пам'яті кримських татар російську етнічно-територіальну експансію: *«Большое количество русских людей туда переехало. И первая волна миграции крымско-татарская была довольно большая»*, у поєднанні з вимушеною еміграцією, передусім до Османської імперії. Окремо відзначають, що емігрувала частина національної еліти, як

економічної: *«зазвичай це були ті люди, які могли собі це дозволити за якимись статками»*, так і інтелектуальної: *«Коли Катерина вирішила, що Крим тепер буде російський, вони його анексували, і вони дали час інтелігенції виїхати. І реально сотні тисяч тупо виїхали»*. Час після анексії часто називають «чорним століттям».

- ТРАГЕДІЯ ХІХ-ХХ СТ.

Ключовою національною трагедією цього періоду називають депортацію у травні 1944р, яка зачепила кожна родину: *«основне – це, звичайно, депортація 1944 року. Ці геноцидальні елементи, вони зачепили практично кожна родину... В кожній родині були загиблі в депортації»*. На відміну від анексії 1783р, пам'ять про депортацію

відчувається живою, незагоєною раною: *«Окупація 1783-го, вона вже була далеко. А от депортація – це якраз той процес, який не завершився»*. Окремо наголошують на змінах майже всіх топонімів: *«Бахчисарай название сохранилось только потому, что Пушкин написал стихотворение, посвященное Бахчисарайскому фонтану»*. Значно менше згадують депортації після Кримської війни: *«після Кримської війни у 1856-1860 роках за межі Криму було вигнано більше 200 тисяч кримських татар»* та репресії в СРСР до Другої Світової: *«Голодомор 1921 року... Це відстріляне відродження – я так його називаю. Але дійсно це так і було. 17 квітня 1937 року. Всі, хто думав, писав, висловлювався, був лідером думок, - їх немає. Все, на жаль, як в українській нації»*.

МІФІЧНА ЧАСТИНА

ПЕВНІ ПОМ'ЯКШЕННЯ УТИСКІВ У ПІЗНІЙ ІМПЕРІЇ ТА В ОСТАННІ РОКИ СРСР ЩОРАЗУ СПРИЧИНЯЛИ ПІДЙОМ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ – АЛЕ СПРАВЖНІЙ РЕНЕСАНС НАСТАВ ЛИШЕ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

- **ВІДРОДЖЕННЯ ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Цей період часто пов'язують із розповсюдженням серед кримських татар ідей пантюркізму та просвітництва. Ключовими фігурами постають І.Гаспринський та його родина (просвітництво, права жінок), Н.Челебіджихан та Б.Чобан-заде (політична діяльність, кульмінацією якої стало створення Кримської Народної Республіки): *«Гаспринский, номер один, безусловно. Да... Уникальный случай того, как человек в одиночку изменил свой народ. И еще Номан Челебиджихан, как человек, который в 1918 году попытался сделать из Крыма республику, но... был расстрелян большевиками».*

- **ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ І ПОВЕРНЕННЯ ДО КРИМУ.**

Центральною фігурою цього руху постає М.Джемілев, незламність якого

брали за приклад репатріанти на рубежі 80-90х років: *«Людина, яка просто 19 років провела у в'язниці. Людина, яка тримала найдовшу голодовку».* Про цей період кажуть з великою гордістю, згадують повернення «просто на голу землю» з уже обжитих домівок у депортації: *«І народ... просто взяв усе, полишив в Узбекистані і повернувся в Крим. Для мене це предмет великої гордості... Люди були з вищими освітами, в Криму вони пішли хто на базар, хто куди. Тобто, виживати. І люди настільки були дружні, в них було на першому місці оце відчуття, що я маю жити на Батьківщині».*

- **КРИМ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: РОЗКВІТ КУЛЬТУРИ.**

Незалежна Україна від початку допомагала *«незважаючи на непросту економічну ситуацію в 90-х,*

намагалася фінансувати державну програму по облаштуванню і поверненню кримських татар... період з 1991 по 2014 – це ренесанс кримськотатарського народу» та сприяла розвитку культури: *«в Криму как-то стало налаживаться: учебники, культурные центры, был свой крымско-татарский музыкальный театр».* Окремо пишуться телеканалом АТР, *«який по якості контенту не поступався першим кнопкам українським»,* та самоврядуванням, якому Україна не перешкоджала: *«Кримськотатарський народ до окупації був представлений виборним органом, Меджлісом, який обирався через Курултай, а в Курултай обиралися делегати з різних куточків Криму. І незважаючи на те, що у кримських татар не було державності, в них були представницькі органи».*

МІФІЧНА ЧАСТИНА. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

ДЛЯ НОСІЇВ ІСЛАМСЬКОГО ПІДНАРАТИВУ ІСТОРІЯ НАЦІЇ ПОЧИНАЄТЬСЯ РАЗОМ З ПРИЙНЯТТЯМ ІСЛАМУ. МОДЕРНИЙ НАРАТИВ ОПОВІДАЄ ІСТОРІЮ ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДУ І ЧАСІВ «ЗОЛОТОЇ ДОБИ» КРИМСЬКОГО ХАНСТВА. ТРАДИЦІОНАЛІСТИ Ж ОПОВІДАЮТЬ ІСТОРІЮ КРИМУ ЯК ТРАГЕДІЇ

- **СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ КРИМУ.**

Цей період згадують спікери усіх піднарративів, окрім Ісламського. Відмінності в оповідах мінімальні.

- **ЗОЛОТА ДОБА КРИМСЬКОГО ХАНСТВА.**

1441 як рік заснування Ханства згадують передусім носії Модерного піднарративу, а найменше говорять «нейтральні» інформанти.

- **ПЕРША ОКУПАЦІЯ 1783.**

Про цей період найбільше розповідають «Традиційні» інформанти. Носії Модерного піднарративу інколи звинувачують інтелігенцію тих часів у зраді через еміграцію під тиском окупантів.

- **ТРАГЕДІЇ ХІХ-ХХ СТ.**

Згадує про них, зокрема про

депортацію 1944р, переважна більшість інформантів усіх піднарративів, дещо меншою мірою – Модерного (лише близько половини з них). Носії Ісламського піднарративу підкреслюють також релігійні утиски за часів СРСР.

- **ВІДРОДЖЕННЯ ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Про цей період виразно найбільше згадують носії Модерного піднарративу, вони ж особливо наголошують на ключовій ролі І.Гаспринського (фігура світового масштабу) та його родини (дружина та донька уособлюють осучаснення ролі жінки в ісламському суспільстві).

- **ДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ І ПОВЕРНЕННЯ ДО КРИМУ.**

Є одним з центральних міфів для

Модерного піднарративу, в той час як носії інших звертаються лише зрідка до цього періоду. Втім, для усіх кримли це цілісна історія повернення усього народу на історичну Батьківщину – з мріями про це кількох поколінь, зі спільним подоланням численних складнощів на шляху додому.

- **КРИМ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНИ: РОЗКВІТ КУЛЬТУРИ.**

Відносно більше про це говорять носії Модерного піднарративу, вони ж помітніше акцентують на ролі Меджлісу та власних медіа (ТК АТР). Носії Традиційного субнарративу також згадують Меджліс, але більше – роль беззаперечного національного лідера, яким є М.Джемільєв.

НОРМАТИВНИЙ УСТРІЙ

КЛЮЧОВІ ЦІЛІ – СТВОРЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ АВТОНОМІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ, ОСВІТИ Й КУЛЬТУРИ НОВОГО ПОКОЛІННЯ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО РОЗКВІТУ НАЦІЇ

- СТВОРИТИ НАЦІОНАЛЬНУ ТЕРИТОРІАЛЬНУ АВТОНОМІЮ

У Криму слід створити кримськотатарську національно-територіальну автономію у складі України як ключову умову свободи півострова та захисту корінного народу. Наголошується, що «...без рішення кримськотатарського питання, а це створення кримськотатарської національної територіальної автономії, Крим не буде вільним», а отже, саме в такий спосіб можливе повернення територій України. Важливо, що автономію пропонують закріпити ще до деокупації, аби уникнути повторення історичних втрат і «зберегти кримськотатарський корінний народ». У цьому баченні автономія

розглядається не як загроза цілісності держави, а як єдиний логічний і легітимний механізм відновлення Криму в межах незалежної України.

- БОРОТИСЬ ЗА МАЙБУТНЄ НАЦІЇ

Кримські татари мають зберегти національну ідентичність, так само, як і інші. У цьому контексті цитується промова Номана Челебіджіхана: «В Криму, на цій Богом даній землі, є багато квітів. Квіти всі різні. Вони красиві. І я їх порівнюю з народами. І наше завдання – взяти відповідальність і зібрати ці квіти, щоб показати всьому світові, що тут можна створювати культурну Швейцарію». Кримські татари закликають боротися з асиміляцією: «Нам треба все ж таки зберігатися. Нас дуже мало, 350 тисяч – це дуже мало». Вони наголошують на

боротьбі за нове покоління, яке росте в умовах окупації і під впливом пропаганди: «И первое, что нужно будет делать, это возвращать детей в идеологическом плане... Еще 10 лет, и это поколение уже вырастет». Як зазначають інформанти: «Коли ми повернемося, там однією з проблем буде освіта. Питання як повертати людей, повертати дітей... За 10 років вони вже зробили руський мір... треба буде, щоб вони знову згадали свою вільну душу». Не менш важливо, щоб діти кримли вирости справжніми носіями культури: «Тому для мене важливо, щоб моя дитина вирости кримським татариним... навіть якщо це не залежить від шлюбного вибору».

НОРМАТИВНИЙ УСТРІЙ

ВІДНОВЛЕННЯ КРИМУ ЧЕРЕЗ ПОВЕРНЕННЯ НАРОДУ ДОДОМУ, ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, КОНСОЛІДАЦІЮ СПІЛЬНОТИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

- ПОВЕРНУТИСЬ ТА ВІДРОДИТИ КРИМ

Кирилли пов'язують своє майбутнє з поверненням і відродженням рідної землі після деокупації: «...повернення всього народу до Криму... Якщо не деокупувати Крим з Росії, то багато проблем буде не вирішено».

Інформанти підкреслюють важливість державних програм підтримки повернення, зокрема житла, і наголошують, що ключовим є збереження людей на місці: «Кримські татари не мають масово виїжджати з Криму, бо завтра в деокупації ми маємо точно опиратись на своїх людей».

- ЄДНАТИСЬ

Проте без єдності відродження Криму неможливе, тож кримські татари «...мають сконсолідуватися, і об'єднатися навколо питання Криму». При цьому єднатися треба й з

українцями: «Треба всім разом шукати інструменти для вирішення... Нам зараз треба бути єдиними як ніколи».

- ВІДНОВИТИ ТА РОЗВИВАТИ КУЛЬТУРУ І МОВУ

Кримські татари наголошують на проблемах мови, вважаючи її збереження критично важливим для ідентичності: «Я вважаю, що за мову ми повинні боротися». Адже молодь часто погано знає рідну мову через вплив пострадянського простору та сімейну практику спілкування російською або українською.

- ВЗЯТИ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Інформанти підкреслюють, що майбутнє народу залежить від особистої відповідальності кожного: «У нас супер інфантильна нація... А так не має бути, тому що держава – це

ми». Пасивність призводить до знецінення себе, тоді як активні дії формують майбутнє: «Я думаю, що ми маємо самі робити своє майбутнє і самі працювати на те, щоб воно було таким, яким ми його хочемо».

- ПОЯСНИТИ ПРОБЛЕМИ ОКУПАЦІЇ

Важливо захищати права людей з окупованих територій і руйнувати стереотипи: пояснювати їхні умови життя, проблеми та те, що вони не сепаратисти, а люди, депортовані та повернуті на свою землю: «...человек просто не понимает вообще специфики, почему люди в Крыму остаются». Після деокупації важлива підтримка тих, хто залишався в Криму, поступова їх інтеграція: «Їх треба залучати після деокупації... щоб вони трошки відійшли від того самого стресу».

НОРМАТИВНИЙ УСТРІЙ

ВАЖЛИВО ПОДОЛАТИ СТЕРЕОТИПИ ВСЕРЕДИНИ ТА ПОЗА УКРАЇНОЮ, ПРОСУВАТИ ЄДНІСТЬ І ФОРМУВАТИ НАЦІОНАЛЬНУ СТРАТЕГІЮ

- **БОРОТИСЯ З ПРОПАГАНДОЮ ТА СТЕРЕОТИПАМИ, ЗОКРЕМА В ІСТОРІЇ**

Інформанти наголошують, що пропаганду і стереотипи потрібно долати з обох боків: «...кримським татарам теж треба пояснювати, хто такі українці, і що в нас більше спільного, ніж їм може здаватися», так само як і українцям – хто такі кримські татари. Цей процес має відбуватися «...через емпатію, через приклади, через спільний досвід» і включати подолання нав'язаних російських наративів, щоб «...нас нарешті вже побачили не зрадниками, а як невід'ємну частину громадянської нації». Важливо донести правду як усередині країни, так і до світу. Також необхідно «...говорити про ці забуті стосунки між українцями і кримськими татарами, які були в історії», адже вони завжди «...боролися разом, ми постійно перемагали».

Сьогодні це проявляється знову:

«Нарешті вперше після 1783 року нам, кримським татарам, дозволено взяти офіційну зброю... Бути на стороні України. Незалежної, сильної, незламної України»

- **СТВОРИТИ ЧІТКУ СТРАТЕГІЮ**

Необхідні чітка національна ідеологія та стратегія розвитку народу, яка окреслює цілі та шляхи їх досягнення: «...кримські татари...не знають, що робити, тому що немає чіткого розуміння, куди йти».

- **ПОКАРАТИ КОЛАБОРАНТІВ**

Необхідно чітко визначити, хто є колаборантом, і покарати тих, хто навмисно співпрацював з окупаційною владою. Проговорюється, що зрадникам варто обмежити участь у владі: «...не можуть обиратися членами Курултаю люди, які себе

дискредитували». Очищення спільноти допоможе подолати наслідки окупації: «Нам доведеться виліковувати єдиний організм».

- **ТРИМАТИ УВАГУ ДО ТЕМИ КРИМУ**

Щоб кримські татари не відчували себе забутими, потрібно постійно піднімати тему Криму та не замовчувати події: «...ми завжди маємо говорити про Крим». Важливо бути відкритими й пояснювати причини окупації, адже: «Без нас Крым не будет свободен».

- **ЄДНАТИСЬ ДОВКОЛА ІСЛАМУ**

Окремі інформанти пропонують для об'єднання народу «...сформулювати якусь свою інтерпретацію ісламу, яка буде більш підходящою для народу і об'єднувати народ, і яка буде відповідати нашим цілям та цінностям».

НОРМАТИВНИЙ УСТРІЙ

СЛІД ВИЗНАЧИТИСЯ З КОРЕКТНОЮ НАЗВОЮ НАРОДУ, ВПОРЯДКУВАТИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЮ ТА РЕАЛІЗОВУВАТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОГРАМИ ЗАДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ТИХ, ХТО ЗАЛИШАЄТЬСЯ В ОКУПАЦІЇ

- **ВІДРОДИТИ ЕКОНОМІКУ І ЕКОЛОГІЮ**
Щодо відродження економіки Криму після деокупації, інформанти проговорюють, що важливо буде залучати партнерів, створювати сприятливий інвестиційний клімат, відновити критичну інфраструктуру: *«Зараз різні думки по відновленню Каховської дамби... по якій йшла дніпровська вода в Крим»*, порятувати агросектор, адже *«11 років без дніпровської води сільське господарство напевно зміщується»*, і його треба **переформатувати** за участі аграріїв і науковців. Особливо наголошується, що варто *«відновити логістику залізничної колії, авіасполучення, почистити наше море»*, а також закладати програми відновлення фауни, флори й туризму.
- **ЗАПОБІГТИ СЛУЖБІ У ВОРОЖІЙ АРМІЇ**
Важливо, щоб кримські татари не потрапляли до ворожої армії. Через це багато хто виїжджає з Криму, але залишається питання, чи всі повернуться.
- **ДЕМІЛІТАРИЗУВАТИ КРИМ**
Наголошують на ліквідації військових баз та розмінуванні території: *«Рашисти після себе лишають речі, якими треба буде на державному рівні займатися»*.
- **ПЕРЕСТАТИ БУТИ ЖЕРТВОЮ**
Треба подолати комплекс жертви та зосередитись на досягненнях: *«Нам треба... пам'ятати жертв і трагедії, але святкувати досягнення»*.
- **ЗАЙНЯТИСЬ КОРЕКТНОЮ ТРАНСЛІТЕРАЦІЄЮ**
Подолати звичку відтворювати викривлені, колоніальні форми, коли *«Чи-бе-рек»* продовжують писати як *«чебурек»*, а *«Бах-ча Сарай»* – як *«Бахчисарай»*, бо *«так Пушкін написав»*. Це не мовна складність, а бездіяльність і *«...надмірна скромність»*.
- **ВИРІШИТИ, «ТАТАРИ» ЧИ «КИРИМЛИ»**
Деякі з інформантів наголошували, що відмова від терміну «татари» дозволяє чіткіше окреслити власну ідентичність, позбутися колоніального тавра. З іншого ж боку, були й ті, хто акцентував на перевазі терміну «кримські татари» над «киримли», бо *«...киримли має широке значення... Росіяни, українці, кримчаки, караїми та інші можуть називати себе киримли»*.
- **ІНШІ ЦІЛІ**
Серед інших цілей називають боротьбу з окремими течіями в Ісламі. Говорять і про поточний соціальний захист – вирішення проблем виїзду, продовження освіти, отримання українських документів дітьми й молоддю, що вирости у Криму, бо у них *«...нет паспорта украинского, у них только свидетельство о рождении украинского образца»*

НОРМАТИВНИЙ УСТРІЙ. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

БАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ КРОКІВ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛОМ УЗГОДЖЕНЕ І НЕ СТВОРЮЄ СУТТЄВИХ ПЕРЕШКОД ДЛЯ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ, ПРОТЕ ІСНУЮТЬ ОКРЕМІ СПЕЦИФІЧНІ АКЦЕНТИ, НА ЯКИХ ВАЖЛИВО ЗОСЕРЕДИТИСЯ ТА ВИРІШУВАТИ

- **СТВОРИТИ НАЦІОНАЛЬНУ ТЕРИТОРІАЛЬНУ АВТОНОМІЮ**

На цьому наголошують представники всіх піднаративів, крім Ісламського.

- **БОРОТИСЬ ЗА МАЙБУТНЄ НАЦІЇ**

Основна відмінність полягає в тому, що представники Традиційного підкреслюють необхідність виховувати дітей з усвідомленням власних традицій та походження, тоді як Модерного акцентують на практичних і точкових завданнях: повернення людей до Криму, поширення правдивої історії тощо.

- **БОРОТИСЯ З ПРОПАГАНДОЮ ТА СТЕРЕОТИПАМИ**

Тільки представники Модерного піднаративу акцентують на цьому, деталізуючи конкретні кроки боротьби та показуючи наслідки багаторічного ворожого інформаційного впливу.

- **ПОКАРАТИ КОЛАБОРАНТІВ**

Акцент на цьому роблять лише представники Модерного та Традиційного піднаративів: перші пропонують конкретні кроки подолання проблеми, тоді як другі проговорюють, до яких наслідків може призвести невизначеність у цьому питанні.

- **РОЗВИВАТИ ПАРТНЕРСТВО З УКРАЇНОЮ**

Лише представники Модерного піднаративу підкреслюють важливість боротьби разом з українцями проти спільного ворога, спираючись на історичні паралелі та приклади минулого.

- **ВИРІШИТИ, «ТАТАРИ» ЧИ «КИРИМЛИ»**

Цікаво, що питання формування коректної назви народу, хоча й із різними акцентами – одні уникають терміну «киримли», інші відмовляються від приставки «татари» – обговорюється виключно представниками Модерного піднаративу, і в них немає згоди щодо конкретного рішення.

КРИМ ДЛЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР

- ДІМ

«Крим – це мій дім, очевидно. І я кажу, що Крим – це те, що в мене тече в крові...»; «Для мене, для нас Крим - це єдиний дім, єдина батьківщина для нашого народу...»; «Це єдине місце, де ми, киримли, кримські татари, можемо казати, можемо відчувати себе, що ми в себе дома...».

- ЗВ'ЯЗОК З ПРАЩУРАМИ

«Крим для мене – це земля моїх пращурів. Це земля з багатою історією середньовічною і такою, яка йде в глиб віків...»; «...це земля моїх предків, там весь мій рід народився. Крім моїх батьків, практично всі мої родичі, вони всі народилися в Криму. Тому для мене Крим це таке особисте, сакральне, інтимне...»

- БАТЬКІВЩИНА

«Vatan – це ті слова, які кожен кримський татарин, я впевнений, він отримує від молока матері... Це батьківщина, це рідна земля...»; «...це моя батьківщина, на яку ми довго і дуже складно поверталися.»; «...это моя родина, я приехала с целью жить здесь, и считаю, что я никому не должна оставлять свою родину. Чего от нас ждут...»

- МІСЦЕ СИЛИ

«...місце сили не тільки своєї особистої, але і всього цього народу, до якого ти належиш...»; «...важливим для нас місцем, джерелом, батареєю, яка підпитує нашу національну свідомість і почуття самості кримських татар»; «...місце, де я відчуваю себе повноцінно щасливою і потрібною, і важливою».

- МОРЕ

«Це море, яке я так і не знайшов тут, ні в Одесі, ні в Херсонській області, і так далі...»

- ГОРИ

«...ще змалку, де б ти не їхав цим степом, Західним Кримом, ти завжди бачиш Кримські гори. Якщо є така ясна-ясна погода, знаєте, я їх дуже часто порівнюю з териконами на Донбасі, але це, зрозуміло, трошки інше...»

- УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

«Украдене щастя в тих людей, які пережили депортацію. В тих кримських татар, які змушені були залишити Крим тоді, коли на півострів прийшла Російська імперія. Це покоління, які були змушені тоді мігрувати. І зараз більшість тих хто тоді мігрували за Російської імперії, вони втратили свою ідентичність і вже навіть не можуть точно сказати, чи вони є кримськими татарами, - начебто так, але начебто ні...»

- РАЙ

«Крым это райский уголок, это мой рай. Мне кажется, это то место, где человек на самом деле счастлив...»; «З 2001 року до 2014 року, до другої окупації Криму, тимчасової окупації, я знаходився реально в раю. Я не міг надихатися Кримом. Після 2014 року вже освідомлення у мене прийшло, що реально я жив в раю...»

- БОРОТЬБА ТА СТРАЖДАННЯ

«...це в першу чергу ті страждання, які кримські татари перенесли, щоб почуватися в ньому, як у себе вдома, на протязі віків чи історичного періоду, який із Кримом кримських татар пов'язує»; «...и место боли, потому что с этой землей связано очень много всего драматического в нашей национальной истории»

- ФАКТОР ОБ'ЄДНАННЯ

«...без Криму кримських татар існувати не може. Сьогодні це фактор, який об'єднує кримських татар по всьому світу. Ця боротьба за майбутнє Криму, за те, щоб інші татари жили в кращих умовах, щоб розвивалися як народ. І мали своє місце на цій земній кулі»

КРИМ ДЛЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР

- ЗОЛОТА КОЛИСКА

«Наші люди, які зараз залишаються в Криму, вони ж так само зберігають ось ту золоту колиску. У нас є легенда – «Золота колиска». Там, десь у високих горах, є золота колиска, яка чекає своїх синів, доньок»; «Золота колиска мого народу...»; «золота колиска України, що був цей Крим для нас...»

- СПОГАДИ

«...щось таке потаємне, таке сакральне, можна сказати. Це особисте, дуже-дуже особисте. Де всі мої спогади, де все моє дитинство, моя юність – це всі найкращі роки, які пройшли...»

- ДРУЗІ

«...мої мультикультурні друзі. Я би сказав, що через те, що я жив у місті Керч, кримських татар, я думаю, менше, ніж 5% населення...»

- РОЗІРВАНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

«Крим для мене є чимось тим, що я ніколи не бачив, можна сказати... це місце, якого для мене ніколи не існувало. Навіть знаходячись в Криму, я Криму майже не бачив... у нас не прийнято було якось подорожувати, щоб просто щось дізнатися і вигадати. Ну, в принципі, я думаю, це проблема більшості кримських татар,

які повернулися в 90-х роках. Що усі намагалися якось вижити. І питання такі, як подорожі і розкопки своєї власної культури і історії, воно не настільки було важливим... Бо коли Крим був поруч зі мною, і я мав можливість його вивчати, я цим не займався. І це я дуже шкодую, але це не була моя проблема, я був тоді дитиною...»

- СПРЯМОВАНІСТЬ ДУШІ

«Зараз кожен день – це думки про Крим, якщо сни, то про Крим, якщо це якісь заходи, то вони про Крим. Тобто, це як така destination всіх моїх спрямованостей, старань, зусиль...»

- ІСТОРІЯ

«Это прежде всего история, прежде всего идентичность, прежде всего культура. И гордость за то государство, которое когда-то было, несколько сотен лет, большое европейское государство...»

- СТЕП

«От цей степ, він бомбічний, його ні з чим не порівняти. Це як в книжках пишуть, але в реальності, коли ти виходиш влітку, десь під захід сонця, воно все дуже-дуже духмяне, теплий вітерець, нічого навкруги....»

- СПОКІЙ

«У мене одразу асоціація зі словом спокій. Типу я знайду спокій...»

- ПЛЯЖ

«...є місця, напевно, це якийсь пляж, тому що для кримчан це раз на рік, там, з'їздить вночі, ввечері з'їздить, зранку, щоб вернутися, бо, там, на базар потрібно їхати»

- ОПОРА

«Крим – це для мене в першу чергу те, на що я спираюся. Це все, як для дерева є коріння, чим воно насичується, росте, дає нові гілки, плоди, те саме для мене є і Крим. Я можу порівняти це з корінням дерева, яке гіллясте, велике, розростається...»

- ІСЛАМ

«...це також релігія. Тому що ми є мусульманами, і завдяки, насправді, ісламу ми отримали ту велику історію, як кримські татари, як сила, духовність»

- ДИТИНСТВО

«Це місце мого дитинства. У мене багато всього там відбулося. Багато, велика частина життя така фундаментальна в той час...»

КРИМ ДЛЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР

- ВСЕ

«Крим — це... Та це все»

- МРІЯ

«В сім'ях кримськотатарських це було так, що Крим — це таке омріяне місце, і вони всі мріяли туди повернутися...»

- ЧАСТИНА УКРАЇНИ

«Для мене Крим – це територія української суверенної держави»

- БЕЛЬБЕКСЬКА ДОЛИНА

«Мені дуже подобається Бельбекська долина. І в багатьох місцях Криму я сам не був, дійсно, не був. Люди, от, навіть зараз по службі перетинаєшся, вони тобі розказують про такі місця, ти розумієш, ти там не був. Ти влітку приїжджав, але не до того було. Або будувались, або продавали кавуни, дині і так далі. Потім раз, і вже 1 вересня, ти вже в потязі їдеш в Київ. І ніхто не здогадувався, ну, звідки у тебе такий загар. Кажу, в Ніцці відпочивав. Тому для мене, якщо місце сили, мабуть, це Бельбекська долина»

- Я

«Крым – это я»

- БАЖАННЯ БУТИ ТАМ ПОХОВАНИМ

«Вы даже не представляете, как я хочу вернуться домой. Мне это очень сложно передать это состояние, эмоции, то, что у меня в сердце, в душе. Очень сложно. Я очень хочу вернуться. Я хочу, чтобы меня похоронили там. Моя бабушка мечтала об этом. Ее мечта не сбылась, к сожалению. Я хочу лежать на том же кладбище, где лежат мои родители. Может быть, оно немного некрасиво звучит. Мало вселяют энтузиазма эти мысли. Но все равно я хочу этого...»

- ЛЮДИ

«Для мене особисто це означають люди. Раніше, до окупації, це були у тому числі міста. Але я пам'ятаю просто той момент, коли я був в за кордоном... і скучив за Сімферополем... після окупації, якимось одним з днів, коли я поїхав до вже окупованого Криму, і пройшовся Сімферополем, і побачив російські прапори, білборди, на яких можна було побачити, там, георгіївські стрічки, здається, щось таке дуже кринжово-російське, і з тих пір Крим для мене став людьми, які є для мене близькими, які там є. І в першу чергу тепер він для мене саме такий – складається з людей...»; «...це, перш за все, мабуть, люди, які там живуть. Без них це просто втрачає сенс. Люди, серед яких я жив, серед яких я ріс... в першу чергу, кримські татари, киримли. Але так, були і хороші люди інших національностей»

КЕЙС АНЕКСІЇ

КРИМСЬКІ ТАТАРИ ЗГУРТУВАЛИСЯ ДЛЯ ОПОРУ АНЕКСІЇ У 2014 РОЦІ ТА ПИШАЮТЬСЯ ДОЛУЧЕННЯМ СВОЇХ СПІВВІТЧИЗНИКІВ ДО ЛАВ ЗСУ З 2022. ВТІМ, ЕТНІЧНІ РЕПРЕСІЇ ОКУПАНТІВ НА ПІВОСТРОВІ СФОРМУВАЛИ АТМОСФЕРУ СТРАХУ ТА НЕДОВІРИ ПОЗА МЕЖАМИ БЛИЗЬКОГО КОЛА, А СПРОТИВ ПЕРЕЙШОВ У КУЛЬТУРНУ ПЛОЩИНУ

- **ОПІР РОСІЙСЬКИМ ЗАГАРБНИКАМ.** Знаковою датою початку спротиву анексії стало 26 лютого 2014, коли кримські татари масово вийшли на мітинг до будівлі парламенту АРК: «Крымские татары вышли на митинг. Это было 26 февраля 2014. И не дали совершить псевдоголосование депутатам парламента Крыма за выход». І тепер боротьба триває як на фронті – в лавах ЗСУ («Кримські татари, в складний для нашої держави період, теж воюють на фронті»), так і в форматі культурного опору окупації на півострові: «Ті, хто в Криму лишаються... продовжують боротися протягом 10 років в умовах окупації, показуючи, що Крим – це все ж таки Україна». Ознакою опору інформанти називають і посилення згуртованості кримських татар, особливо в 2014

році, одразу після анексії: «відбувся якийсь новий етап об'єднання кримських татар. Був етап, коли всі тільки повертались в Крим, і там жили в тяжких умовах. Потім це все якось стабілізувалось. І в 14-му була нова хвиля об'єднання національна на тлі цих подій».

- **РЕПРЕСІЇ.** Утиски кримських татар почалися одразу після анексії в 2014р: «Якщо ви подивитесь на список політв'язнів 2014 року, то більшість – кримські татари», а надалі лише посилювалися: «після цього 2016-й, коли почалися політв'язні, ну, не перші, а типу масові». Інформанти підкреслюють, що росіяни створили на півострові атмосферу тотального страху та «колективної відповідальності», коли

люди бояться не лише за себе, а й за близьких: «Порой хочется кричать, но мы не можем. Понимаем, что если мы только один раз выкрикнем что-либо, пострадают наши близкие». Цей страх проникає навіть у домашню атмосферу, адже батьки розуміють, що діти можуть випадково сказати щось публічно: «..навіть у сім'ях сьогодні маленьких дітей теж багато чого не навчають, багато що не розповідають. Бо ці діти можуть сказати щось зайве, і потім до тебе в дім прийдуть і заберуть, наприклад, твого батька. Тобто знаєте, це є такі три статуетки: «нічого не чую, нічого не говорю, нічого не бачу». І, нажаль, молодше вже покоління, знаходячись у Криму, росте в ізоляції, будучи в своєму ж середовищі. В мовчазній такій ізоляції».

КЕЙС АНЕКСІЇ

АНЕКСІЯ СПРИЧИНИЛА ЧЕРГОВУ ХВИЛЮ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ – ЯК НА МАТЕРИКОВУ ЧАСТИНУ УКРАЇНИ, ТАК І ПО ВСЬОМУ СВІТУ. МІГРАЦІЯ ДО ТУРЕЧЧИНИ ЛЕГШЕ ПРИЗВОДИТЬ ДО АСИМІЛЯЦІЇ ЧЕРЕЗ КУЛЬТУРНУ ТА РЕЛІГІЙНУ БЛИЗЬКІСТЬ. ЯК І ЗАВЖДИ В СВОЇЙ ІСТОРІЇ, ОКУПАНТИ ПРОВАДЯТЬ ПОЛІТИКУ ЗАМІЩЕННЯ КОРИННОГО НАСЕЛЕННЯ ЛОЯЛЬНИМИ РОСІЯНАМИ

- АСИМІЛЯЦІЯ БІЖЕНЦІВ.

Виїзд до материкової України сприймається як вимушений крок, але *«Мы как бы граждане вдалеке от Крыма, но мы в государстве, которое хотя бы помнит о нас»*. Тут кримські татари почуваються повноцінними громадянами, хоч і не господарями на своїй землі: *«Я себе не відчуваю тут на 100% як у себе вдома в Криму. В Криму я відчуваю, що я є хазяїном»*. Асиміляцію вважають найбільшою загрозою для національної ідентичності тих, хто виїхав до Туреччини: *«..я як кримський татарин, який живе в Києві, я точно менше асимілююсь, ніж ті, які живуть в Туреччині... через схожість мови, релігії»*. Натомість асиміляція діаспор у країнах Європи, хоч і відбувається, але значно повільніше: *«В Румынии*

проживает не менее 25 тыс. крымских татар. Это потомки тех самых мигрантов, которые мигрировали в 19 веке. Они смогли сохранить свою идентичность».

- ЗРОСІЙЩЕННЯ ТА ЗАСЕЛЕННЯ КРИМУ РОСІЯНАМИ.

Росія не намагається асимілювати кримських татар напряму, на відміну від етнічних українців на півострові, але пропаганда робить все можливе, щоб переконати кожного в особистих вигодах від співпраці з окупантами. Інформанти визнають, що такий вплив є загрозливим, з огляду на його інтенсивність та масовість: *«Найбільша загроза для кримських татар – це російська пропаганда, яка працює не тільки внутрішньо, вона і ззовні працює. Вона демонструє*

кримських татар, як прихильників, як людей, які погодилися, отримали купу привілеїв, підтримують війну, підтримують російський режим». Окрім пропаганди, після анексії окупанти вдалися до звичної російської практики (як і на інших ТОТ України) – заміщення корінного населення росіянами різних національностей: *«ще і в Крим приїхало понад 600 тисяч росіян зі своєї ментальністю... в тому числі багато приїхали з Кавказу»*. Цілеспрямованою вважають політику РФ запрошувати до Криму саме найлояльніших до путінського режиму: *«Переселяють туди росіян, дарують всім відбитим, найбільш тупим людям, там КДБшникам та СВОшникам, землі, домівки»*.

КЕЙС АНЕКСІЇ

СЛАБКИЙ СПРОТИВ АНЕКСІЇ У 2014 РОЦІ – ЯК З БОКУ ЗСУ, ТАК І З БОКУ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ-КРИМЧАН – ПОРОДИВ ВІДЧУТТЯ ЗРАДИ, ЗОКРЕМА НА КОНТРАСТІ ІЗ ОПОРОМ КИРИМЛИ У ПЕРШІ ДНІ, В НАДІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ДОПОМОГУ. ВТІМ, САМЕ ЦЕЙ ОПІР ТА НЕЗМІННА ПРОУКРАЇНСЬКА ПОЗИЦІЯ КИРИМЛИ ЗАЦІКАВИЛИ УКРАЇНЦІВ, ОСОБЛИВО З 2022 РОКУ

- **ЗРАДА З УКРАЇНСЬКОГО БОКУ.**

Інформанти були здивовані 2014 року, що анексія відбулася фактично без спротиву України: *«І тут дуже так дивно для мене було: в Криму в 2014 році не стріляли, по великому рахунку. Україна просто ось так віддала Крим. Як би це боляче не було». Згадують, що чинили опір у перші дні анексії, до кінця сподіваючись на відсіч окупантам з боку ЗСУ – а коли цього не сталося, відчували себе зрадженими: «Мало хто знає з українців... що саме кримські татари зібралися з прапорами України і не давали поміняти на будинку Меджлісу. Там вже більше*

семи днів, здається, вже скрізь висіли російські прапори, а на будинку Меджлісу... висів український прапор, і вони не могли його зняти ніяк... до останнього тримали оборону з вірою в те, що підніметься армія і почне витискати. А цього не сталося. І вони відчували себе зрадженими».

Дивуються, чому з 600 тис етнічних українців на півострові до мітингу кримських татар доєдналися лише поодинокі активісти, а решта «чомусь не зробили два таких мітинга, або один мітинг в два рази більше».

- **АКТИВІЗАЦІЯ ЗАЦІКАВЛЕНОСТІ УКРАЇНЦІВ.**

На думку інформантів, вона відбулася на тлі триваючого спротиву анексії, особливо після лютого 2022: *«...дійсно, українці стали більше цікавитися і Кримом, і кримськими татарами. А хто такі кримські татари? Чому вони підтримують Україну?» Пишаються тим, що в Україні «перший раз в історії на першу посаду, особливо в військовий стан, призначили саме кримського татарина – Рустема Умерова». І взагалі, «сьогодні Україна, чим далі, тим більше сприймає кримських татар як не чужих, а як своїх».*

КЕЙС АНЕКСІЇ

ІЗ ПОЧАТКОМ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ, ЯКЕ НЕ ПРИНЕСЛО АГРЕСОРУ ШВИДКОЇ ПЕРЕМОГИ, КРИМСЬКІ ТАТАРИ ВІДЧУЛИ СПЛЕСК НАДІЇ НА ДЕОКУПАЦІЮ. З РОКАМИ ВІЙНИ ЦЯ НАДІЯ У ДЕКОГО ЗГАСЛА, АЛЕ БІЛЬШІСТЬ КРИМЦІВ ЗРОЗУМІЛИ: ТРЕБА ГОТУВАТИ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД РОСІЇ БОДАЙ ПОКОЛІННЯ СВОЇХ ДІТЕЙ

- **НАДІЯ НА ДЕОКУПАЦІЮ.**

Інформанти згодні, що ця надія актуалізувалася з початком повномасштабного вторгнення, адже ситуація довкола Криму могла «розморозитися»: «Я дуже багато від кого чула ейфорію, що це початок повернення Криму... Тобто, було замороження, незрозуміло, яка ситуація, і що відбувається. І тут починається серйозне вторгнення на територію України, яке багатьма сприймалося, що от зараз є шанс на визволення Криму». Характерно, що станом на 2022 рік (на відміну від 2014) не всі кримські татари вірили у здатність України та українців до ефективної самооборони, але

українці показали, що вони на це спроможні. Втім, з роками у частини інформантів ця надія почала згасати: «Зараз знову ж виходить, що війна переходить у війну на виснаження... Я думаю, що ця віра знов зменшується, але її рівень значно зріс у 2022 році». Тим не менше, панує думка, що «деокупація станеться, я не знаю, може не так скоро, як це здається зараз», адже «люди супер очікують Україну. Люди впевнені, що з Росією не буде майбутнього». Загалом, кримські татари, після кількох років повномасштабної війни, з одного боку усвідомлюють, що деокупація може й не станеться в найближчому майбутньому, але з іншого – вже

(попри страхи та самообмеження навіть у сімейному колі, описані вище у розділі «Репресії») готують своїх дітей до її звершення: «Ми маємо дуже тісні зв'язки. Там чекають на Україну, вони кожен раз питають, що відбувається, що буде. Вони кажуть, що ми чекаємо Україну, ми чекаємо, коли вона буде. Звичайно, там вже покоління дітей, які закінчили школи, яким вселяли, що Крим – це Росія, але вони приходили до домівок, і вони знають свою історію, вони знають, що Крим – це Україна. І я думаю, що коли буде деокупація, то там молодь буде знати, яка краще буде держава».

КЕЙС АНЕКСІЇ. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

НАЙРІШУЧИШИМИ ПРИХИЛЬНИКАМИ БОРОТЬБИ З ОКУПАЦІЄЮ ВИСТУПАЮТЬ НОСІЇ ІСЛАМСЬКОГО СУБНАРАТИВУ. НОСІЇ ТРАДИЦІЙНОГО – НАЙПОМІТНІШЕ ЗАПЕРЕЧУЮТЬ ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ЛЮДЕЙ В ОКУПАЦІЇ. МАЙЖЕ УСІ НОСІЇ МОДЕРНОГО – АКЦЕНТУЮТЬ НА ЕТНІЧНО-ОБУМОВЛЕНИХ РЕПРЕСІЯХ

- **ОПІР РОСІЙСЬКИМ ЗАГАРБНИКАМ.**
Найохочіше кажуть про спротив носії Ісламського піднаротиву, а також ті представники Модерного, що служать у лавах ЗСУ.
- **ЗРОСІЙЩЕННЯ ТА ЗАСЕЛЕННЯ КРИМУ РОСІЯНАМИ.**
Про цей аспект окупації майже не згадують носії Традиційного субнаротиву.
- **РЕПРЕСІЇ.**
Майже усі носії Модерного піднаротиву акцентують на репресіях проти корінного народу після окупації, з 2014р. Серед інших піднаротивів про це говорять лише близько половини інформантів. Втім, риторика всіх, хто про це висловився, практично не відрізняється.

ВЗАЄМИНИ З УКРАЇНОЮ

КРИМСЬКІ ТАТАРИ І УКРАЇНЦІ МАЛИ ТІ САМІ ПРОБЛЕМИ І УСПІХИ ЧЕРЕЗ АГРЕСИВНОГО СУСИДА. АЛЕ РОСІЯ НЕ ЗМОГЛА УТВЕРДИТИ МІЖ НИМИ НЕДОВІРУ

- СХОЖІСТЬ ДОЛЬ.

Багато інформантів підкреслюють, що два народи об'єднував спільний ворог – Росія, та досвід успішної боротьби проти нього: «не було жодної битви, де б козаки подолали Московію без підтримки Кримським ханством», або: «Кримські татари... і Народний Рух, з яким вони розпочинали всю боротьбу». Але водночас був і досвід спільних поневірянь: «...яким є становище мови кримськотатарської, і було у української мови». Багато наголошують і на схожості історичних процесів: «Там навіть по роках одне і те саме відбувається... От в Галичині я взагалі нікому долю кримців не пояснював, бо там одночасно відбувалися депортації... Голодомор Крим теж зачепив». У пізніші історичні періоди теж є паралелі: «Цю схожість розуміли на початку ХХ

століття, коли створювалася Кримська народна республіка.... І поети, які перекладали кримськотатарською українську літературу і навпаки», або: «Коли я подивилась фільм «Будинок «Слово», то я подумала, що, Боже, ми аналогічний можемо зняти про кримських татар».

- СТЕРЕОТИПИ І ЗОВНІШНІ ВПЛИВИ.

В українському суспільстві поширені стереотипи щодо кримських татар: «вот, крымские татары держат камень за пазухой... оказывается, предали советский народ, перешли к немцам». Інколи стереотипи є і в патріотичному контексті: «Кримські татари в якихось творах українських висвітлюються як варвари». А Крим часто подається суто як місце відпочинку. «Кримські татари – це люди, які живуть тільки влітку, і тільки на березі моря. Взимку вони в

сплячку впадають. Це я відчув на роботі».

Корені стереотипів закладені століття тому: «Ми чужі, турки якісь там... Це ж вигадала ще Катерина II... І в тому числі за допомогою терміну «татари». Прибульці, іго». Медіа ці стереотипи поглиблюють: «в новинах, якщо там якісь бійки, то що це кримські татари, завжди підкреслюють». І в цьому зацікавлена Росія: «Их интересуют конфликты на окраинах империи, чтобы... быть псевдомиротворцами. И их посипаки в Украине – это пророссийское лобби». Така загроза залишатиметься і надалі: «Пропаганда через соцмережі, яка буде працювати на розкол. Наприклад, міф, що кримські татари при будь-якій можливості перейдуть до Туреччини... це можуть розкачувати».

ВЗАЄМИНИ З УКРАЇНОЮ

ПОПРИ ВІДМІННІ ПОХОДЖЕННЯ, КУЛЬТУРУ І РЕЛІГІЮ, МЕНТАЛІТЕТ ОБОХ НАРОДІВ ДУЖЕ СХОЖИЙ

- КУЛЬТУРНІ І РЕЛІГІЙНІ ВІДМІННОСТІ.

Інформанти визнають традиційні відмінності між українцями та кримськими татарами: «Ну, чинник релігії відрізняє. Мова в першу чергу. Ну, їжа», однак називають їх одними з небагатьох: «Особливо тут, в Галичині для мене по великому рахунку одна відмінність – релігія. Все решта таке саме». І їх вважають не надто суттєвими: «Релігія в нас монотеїстична і в українців, і в кримських татар. Тобто, єдиногобожжя, прийняття та визнання одного Бога. І те, що Україна прийняла Томос, це дуже класна річ». Однак є певні відмінності і в інших традиціях: «...в українському суспільстві... є баланс між матриархатом і патріархатом. В кримськотатарських сім'ях, це, звісно, патріархат». У пізніші історичні періоди теж є паралелі: «Можливо, відкритість

більше в українській молоді, до нового, до інших, ніж у кримськотатарській. Може, через традиції». Деякі відмінності виникають і через статус титульної нації: «кримські татари знають трохи більше про культуру українців, ніж навпаки», або: «якщо українець з українцем буде йти десь у Києві, він не скаже, «А ти звідки?» А кримський татарин – він, почувши ім'я кримськотатарське... в Києві, він запитає «Ти звідки?» І 100% він обмінюється номерами телефонів».

- СХОЖІСТЬ ХАРАКТЕРІВ.

Відзначається багато спільних рис, зокрема любов до свободи, до демократії, до праці, до землі, до батьків і старших людей, здатність до самоорганізації, гоноровість, прийняття іншої культури, людяність. Інколи любов до демократії навіть дивує: «...не так довго в історії наших

народів була демократія... щоб воно було прям прошито в наше ДНК». Помітна повага до хлібу: «українець чи кримський татарин ніколи не буде викидати хліб у смітник». Цінується толерантність: «Они никогда не занимаются чужими вопросами, чисто своей семьей, своей страной... что крымские татары, что украинцы – это народ-созидатель... Я считаю, что мы – один народ». Серед проблемних рис згадують любов до суперечок: «ми можемо здаватись зовнішньо дуже об'єднаними, але всередині дуже багато різних речей буває, і критики один одного», а також терпеливість: «Это терпlichkeit. И хорошее качество вроде бы как, но, знаете, когда люди становятся конформистами... [Зато] Терпимость, когда заканчивается, начинается ой-ой-ой... «Бойся гнева терпеливых».

ВЗАЄМИНИ З УКРАЇНОЮ

ІНФОРМАНТИ НЕ ПРИХОВУЮТЬ І НЕПОРОЗУМІНЬ У МИНУЛОМУ, І ОСТЕРІГАНЬ НА МАЙБУТНЄ, ТА СПОДІВАЮТЬСЯ ЇХ ЗДОЛАТИ

- ПОТОЧНІ НЕПОРОЗУМІННЯ.

Ризиками для взаємин між двома народами вважають можливі майбутні рішення, як-от відмову від Криму: «если сейчас Украина оставит свои территории России и пойдет на переговоры, это очень изменит мое мнение об украинском народе», **А у разі перемоги над Росією є інша небезпека:** «якщо українська держава забуде про обіцянки про підтримання корінного народу, про автономію». Така ситуація сприймається навіть гіршою, ніж шовінізм, який є у всіх народів. Причиною таких ризиків називають стереотипи: «деякі кажуть, а якщо ми зараз їм дамо автономію, то вони там захочуть приєднатися до Туреччини... або взагалі нацистські якісь лозунги». **А також перебування в окупації:** «Я дуже боюсь, що почнуть вип'ячувати, наче всі кримські татари

були колаборантами. Це буде настільки невдячно».

Важливим є побоювання, що російський шовінізм, від якого потерпали мешканці Криму, може змінитися на український шовінізм: «це є в наративах цих ультраправих угруповань... є кейси, коли ці групи б'ють ЛГБТ, мусульманок. При деокупації Криму не виключено, що це може бути і до кримських татар». **А поки що і зараз у тих, хто прибуває з Криму, є проблеми з житлом, облаштуванням, вступом до ВНЗ.**

- НЕПОРОЗУМІННЯ В МИНУЛОМУ.

Але ще більше непорозумінь було в минулому: до 2014 року українська влада не сприяла кримським татарам: «історія 90-х, коли кримські татари повернулися, і вони потребували підтримки. Коли український же ОМОН, і в Красному Раю були вбивства». І

загалом, недостатньо захищала Крим: «упрек в адрес украинских властей, которые до 2014 года вели себя так, что просто пришли и забрали». Також складними були моменти, коли в Україні обирали авторитарних лідерів: «будь-яке хитання в бік автократії – це є також загроза для корінного народу. Це... і про часи Януковича, і про часи Кучми». **В такий час кримців вважали ненадійними:** «В Службі безпеки України, в Кримському управлінні... практично не було жодного кадрового працівника цього органу [із кримських татар]». **Є закиди й щодо культурної політики за часів України:** «Ханський палац... це був 2010-2011 рік. Задумали там реставрацію. Це треш: аквареллю якимось криво на сходах, стінах почали узори робити. Росіяни потім взагалі дах знесли... ці 500-600-літні балкони – вони ж їх повикидали».

ВЗАЄМИНИ З УКРАЇНОЮ

ЗАГАЛОМ ІНФОРМАНТИ ВПЕВНЕНІ, ЩО СПІЛЬНЕ МИНУЛЕ ПЕРЕТЕЧЕ У СПІЛЬНЕ МАЙБУТНЄ

- ІСТОРИЧНИЙ ВЗАЄМОВПЛИВ.

Українці і кримські татари мали схожий етногенез, і впливали одне на одного впродовж усієї історії: «Це спільне минуле, оскільки і на території України проживали кипчаки, проживали різні народи, скіфи, сармати, які також проживали в Криму. Спільне — це дипломатичні відносини, які ми історично мали», **Це виявляється і в мові:** «4 тисячі слів в українській мові мають кримськотатарське і тюркське походження... є страви, які зустрічаються і в українців, і в нас. Наприклад, алюшке шорбаси. Фонетично вже можете почути, що це суп з галушками». **І в народному мистецтві:** «якщо ми подивимося на кольорову палітру і орнаменти

українців і кримських катар, ми там знайдемо дуже багато спільного». **І в обрядах:** «Даже вот эти праздники, они... например, колядование после Нового года. У нас тоже был такой обычай». **І в побутових практиках:** «Обробка землі була однакова практично». **І багато в чому іншому.**

- СПІЛЬНЕ МАЙБУТНЄ.

Підкреслюється, що українці і кримські татари мають спільну «картинку майбутнього»: «Для кримських татар важливі демократичні принципи і цінності. Кримські татари як народ повноцінно можуть відбутися тільки в рамках демократичної незалежної української держави». **Заради цього майбутнього вони борються разом з українцями:** «Командир 48 окремого батальйону

імені Номана Челебіджихана і ми в цьому теж переконані, що завдяки Україні ми маємо шанс на відродження».

- ЗОВНІШНЯ СХОЖІСТЬ.

Попри різний етногенез, представники двох народів схожі: «антропологически мы с украинцами очень похожи. Даже иногда бывает думаешь, что крымский татарин, а оказывается украинец, откуда-то с Черкасс».

- ІНШІ ФАКТОРИ ЗБЛИЖЕННЯ.

Серед таких називають спільну любов до Криму, орієнтація на Європу та її цінності, і нинішню участь кримських татар в роботі української влади на важливих посадах, що сприймається як важливе досягнення.

ВЗАЄМИНИ З УКРАЇНОЮ

В ОПИСІ ВЗАЄМИН З УКРАЇНОЮ ВІДМІННОСТЕЙ ДУЖЕ МАЛО, І ВОНИ ПРОЯВЛЯЮТЬСЯ СКОРИШЕ В МІРІ УВАГИ ДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ТАКОЇ ВЗАЄМОДІЇ. СКАЖІМО, В МОДЕРНОМУ ПІДНАРАТИВІ БІЛЬШЕ ЦІНУЮТЬ НИНІШНЮ СПІВПРАЦЮ З УКРАЇНСЬКОЮ ВЛАДОЮ, А В ТРАДИЦІЙНОМУ – БІЛЬШЕ ОСТЕРІГАЮТЬСЯ НЕПЕВНОГО МАЙБУТНЬОГО

- СХОЖІСТЬ ДОЛЬ.

Про історичні паралелі більш розлого міркують представники Модерного і Традиційного наративів, наводячи конкретні приклади. А в Ісламському наративі та у відповідях нейтральних інформантів ці меседжі відносно короткі.

- ПОТОЧНІ НЕПОРОЗУМІННЯ.

Про них відносно більше говорять представники Традиційного піднаративу.

- ІСТОРИЧНИЙ ВЗАЄМОВПЛИВ.

Йому приділяють відносно більше уваги носії Модерного піднаративу.

- УЧАСТЬ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ.

На цьому наголошують винятково представники Модерного піднаративу.

СТОСУНКИ З РОСІЄЮ

СТРИЖНЕВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОСІЇ ТА ЇЇ МЕШКАНЦІВ ДЛЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР – ОДВІЧНІ ЗАГАРБНИЦЬКІ АПЕТИТИ, ГЛИБОКО ІНДОКТРИНОВАНИЙ У СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ ШОВІНІЗМ ТА ТЯЖІННЯ ДО ФІЗИЧНОГО ВИНИЩЕННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ

- ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ВОРОЖНЕЧА.

Спікери описують росіян як одвічних загарбників: «Все, що їм сподобалося, або якимось не так лежить, це має бути їхнє»; «Что у нас общего? Я не знаю, что общего. Только то, что... они нас захватили 240-250 лет назад, вот и всё». **Зазіхання на чужі землі є й серед пересічних росіян:** «будь-якому звичайному росіянину може не подобатися Путін, але в цілому він не проти захоплення нових територій». **Апелюють до тривалої історії воєн з росіянами:** «У нас с русскими чуть больше все-таки было моментов, когда мы воевали»; «дуже довга історія недобросусідських відносин».

- ПОБУТОВИЙ І ДЕРЖАВНИЙ ШОВІНІЗМ.

Вважають, що ця риса в росіян закладена генетично: «якимось

притаманні на генетичному рівні імперіалізм та шовінізм»; «[росіянин] для мене в першу чергу це людина, яка дуже завжди негативно ставиться до інших національностей і до інших народів». **Їм навіть нецікаво пізнавати досвіди інших народів:** «...вони знищують будь-який народ. Замість того, щоб пізнати».

- КАЦАП – ОЗНАЧАЄ «М'ЯСНИК».

Пам'ять про спроби знищення кримських татар чи витіснення їх: «століттями, як і український народ, вони намагалися стерти [кримських татар] з лиця землі»; **Росія стійко асоціюється з практиками геноциду, на які довго заплющували очі:** «Їм було дозволено тупо геноцидити всі народи, які вони окупували. І це продовжується і зараз» «і наші діти вже знають, і мої

внуки знають, що це ворог, у якого мета тільки знищити нас». **Саме слово «кацап» має тюркське походження і його значення є символічним:** «Чому саме кацап? Це перекладається як «м'ясник». Той, хто рубає все. Як розмовляти з м'ясником? Після 2022-го року – усвідомлення: тільки зброя».

- НЕПРИНЦИПОВІСТЬ ТА НЕНАДІЙНІСТЬ.

Історична несхильність довіряти росіянам: «Коли ти розмовляєш з кацапом, ми називаємо кацап, тут називають москалі, — ти постійно тримай сокиру. Тому що ні одному слову не можна вірити». **Водночас – повна відсутність у росіян будь-яких персональних стрижнів:** «По-друге, це дуже неприципові люди, знаєте. «Любая куртка двостороння, якщо ти неприципіален», як то кажуть».

СТОСУНКИ З РОСІЄЮ

ЗА АГРЕСИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ РОСІЇ НА ЗОВНІШНІЙ АРЕНІ СТОЯТЬ ЧИСЛЕННІ КОМПЛЕКСИ ТА ТРАВМИ: ДОСВІД ТРИВАЛОГО РАБСТВА, БЕЗПОРАДНІСТЬ, ПРАГНЕННЯ ДО ПОКАЗОВИХ ЗДОБУТКІВ, І ЩЕ Й ПИЯЦТВО

- АГРЕСИВНА «М'ЯКА СИЛА».

Просування уявлень про елітарність російської культури: *«Нас воспитывали на творчестве их великих ученых, поэтов, культуры, и все остальное. Ну, как бы у нас ничего не было. Только у них были композиторы, великие певцы, только у них все были, там, великие математики, химики, все. А мы, короче говоря, пасли там коров или овец».* Росіяни схильні втручатися в чийсь справи: *«Это мощное государство с мощными щупальцами, которые распустили они по всему миру».*

- РАБСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ.

Ідеться про безправність росіян – на контрасті з кримцями: *«Нація рабів, яких женуть, які не мають своїх прав, які не володіють ніякими ресурсами».*

- ЧОРНА ЗАЗДРІСТЬ.

Поєднання пихи й безпорадності: *«Это нечто, которое постоянно всё разрушает, завидует другим, и постоянно пытается показать, что они самые лучшие, самые сильные».*

- АСИМІЛЯЦІЯ.

Росіяни стирають ідентичність в іменах людей, назвах населених пунктів: *«Вони роблять так, що тобі соромно бути кримським татариним»; «Карасу-базар не просто так став Білогірськом. Яни Капу не просто так став Красноперекопськом».*

- РЕЛІГІЙНІ ЧВАРИ.

Ненависть зумовлена і релігійним чинником: *«...іслам – це найменше, що українців турбує в кримських татарах... А більш ісламофобську країну [ніж Росія] треба ще пошукати».*

- ПИЯЦТВО ТА ДАРМОЇДСТВО.

Чутлива тема (зокрема, в контексті ісламу), звичка, яку росіяни поширюють і на кримців: *«в них ми взяли те, що руйнувало нас як народ: нічого не робити, сидіти, випивати алкоголь»; «грязный, немитый, вечно орущий, п'ющий Іван, він не може бути нам нічим рідним і близьким».*

- ДИСТАНЦІЮВАННЯ ВІД ТАТАР У РОСІЇ.

Кримські татари – не те саме, що інші народи з цією назвою: *«Ну в мене в селі, наприклад, там була одна чи дві сім'ї, які були саме казанли. Тобто, татари з Казані. Ми спочатку там: «Ти бачиш, о, татарин – значить, в нас має бути щось спільне»... але в спілкуванні виявляється, що спільного дуже мало, бо вони досить сильно асимільовані...»*

СТОСУНКИ З РОСІЄЮ. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

НАЙБІЛЬШ ОРГАНІЧНЕ ТЯЖІННЯ В РОЗПОВІДЯХ ПРО ЙМОВІРНІСТЬ АСИМІЛЯЦІЇ ЧЕРЕЗ ДІЇ РФ – У ТИХ, ХТО ПЕРЕБУВАЄ ЗА КОРДОНОМ І МАЄ НЕЙТРАЛЬНІ ПОГЛЯДИ. МОДЕРНІ СПІКЕРИ НЕ ГРЕБУЮТЬ РІЗКИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ РОСІЯН ТА ЗАКИДАМИ ЩОДО ТЯЖКИХ ЗЛОЧИНІВ

- НЕГАТИВНІ РИСИ ХАРАКТЕРУ.

Модерний піднаратив більше акцентує увагу на описі огидних побутових рис росіян, не гребуючи порівняннями з «худобою» тощо. Традиційний наратив та нейтральні спікери більш виважені й апелюють до історичної зумовленості поведінки росіян (тривале рабство й кріпацтво), а також відсутності власної тягlosti («зборище без роду, без племені»). Вживання алкоголю є особливим тригером для піднаративу Ісламу.

- АСИМІЛЯЦІЯ.

Акцент на асиміляторських зусиллях росіян помітний і в Модерному піднаративі, і у нейтральних інформантів, у другому випадку про це частіше висловлювались люди, що мешкають за межами України (в Узбекистані, на Заході тощо), зі згадками трагедій інших народів (зокрема, в Середній Азії). Носії Традиційного піднаративу артикулювали цю проблематику рідше, хоч і зі схожим змістом.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО КРИМУ

КРИМ МРІЄ БУТИ З УКРАЇНОЮ, БО ЦЕ – І ПРО СВОБОДУ, І ПРО НЕРОЗРИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК (ЗОКРЕМА, ГЕОГРАФІЧНИЙ), І ПРО НЕСТАЧУ РЕСУРСІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ІСНУВАННЯ. АЛЕ – ЗА УМОВИ ЧІТКОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В ПОЛІТИЦІ

- КРИМ ПОВЕРНЕТЬСЯ В УКРАЇНУ.

Ця думка об'єднує носіїв усіх наративів і проголошується сенсом життя: *«не розумію, в чому сенс взагалі того, що я роблю, якщо наприкінці всього Крим не буде деокуповано, і ми всі не повернемося на Батьківщину»*. **З деокупацією нерозривно пов'язані надії на розквіт півострова:** *«в умовах окупації ні про який розвиток не йдеться. Йдеться про регрес»*; *«в нас буде можливість побудувати ще більш сильний, спроможний такий, знаєте, вагомий Крим в складі України»*. **А також – на долучення до європейської цивілізації:** *«мы будем считать себя частью Европы, и считать себя свободными. Свобода слова, свобода во всем»*. **Свою відданість Україні щодня**

доводять діями: «кримські татари сьогодні і зі зброєю, і політично, і як народ поруч з українцями».

- КРИМ ЗАМАЛИЙ ДЛЯ САМОСТІЙНОСТІ.

Мотивація бути в складі якоїсь держави – нестача власних ресурсів: *«Крим є занадто слабким і маленьким, щоб самостійно функціонувати»*; *«не має шансу існувати в таких геополітичних обставинах, в яких ми сьогодні живемо. З Росією поряд»*.

- ПОЛІТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ.

Багато надій – на репрезентацію кримських татар у локальних інституціях: *«Я би хотіла обов'язкову репрезентацію кримських татар в політиці Криму»*; *«мені здається, що у владі все ж таки повинно бути*

квотування». **Наголос на виправленні помилок минулого:** *«Щоб не вийшло так, що ті люди, які сьогодні мають українські паспорти, а насправді це були люди, які в 1944-му році були переселені до Криму і насправді є росіяни, опинилися при владі»*; *«в СБУ до 2014 року кримських татар не було взагалі. Їх просто не брали. І в СБУ якраз готувалося бачити загрозу з боку кримських татар, а не з боку братніх росіян»*. **Прагнення бути дотичними до ухвалення рішень:** *«маючи інституції, маючи можливість впливати на рішення, якимось, я не кажу диктувати ні в якому разі... — це супер важливо»*; *«дати право якимось керувати процесами, розпоряджатися рідною землею»*; *«...бо це буде справедливо»*.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО КРИМУ

РЕЛОКОВАНІ КРИМСЬКІ ТАТАРИ МРІЮТЬ ПРОСТО ЗНОВУ БУТИ В КРИМУ БЕЗ ПЕРЕШКОД. Є СПОДІВАННЯ НА ПОДАЛЬШИЙ КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК. РОСІЯНИ В РАЗІ ДЕОКУПАЦІЇ МУСИТИМУТЬ АБО ВИЇХАТИ, АБО ПРИЙНЯТИ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

- **ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ.**

Ті, хто релокувався через окупацію, мріють знову бути в Криму: «дай Бог в принципі дожити до того моменту, коли можна буде спокійно туди приїхати»; «не рассматриваю жизнь там на материковой части Украины или там где-то еще... Нет, хочется домой вернуться. А дом все-таки я идентифицирую как Крым».

- **РОЗВИТОК МОВИ І КУЛЬТУРИ.**

Намір відродження й популяризації всього кримськотатарського: «буде розвиватися кримськотатарська мова... будуть національні школи, де

діти вивчатимуть кримськотатарську мову»; «щоб повернулися назви міст і сіл кримськотатарських»; «щоб кримсько-татарська мова теж перестала бути на межі вимирання». Є й розмови про відродження історичної спадщини: «находил старые дома наших предков,... мечети полуразрушенные, какие-то здания были, сохранившиеся еще со времен Крымского Ханства. Хотелось бы, чтобы это все сохранилось, что можно восстановить, — восстановилось».

- **КРИМ БЕЗ РОСІЙСЬКИХ «ЖДУНІВ».** Згадки про депортацію 1944 року і

штучну зміну етнічного складу Криму: «думаю, що основна частина росіян, які підтримують Росію... була заселена 44-го року»; Вагання між опціями «м'якої» репатріації чи «жорсткої» депортації до РФ: «ну і, мабуть, не депортовані, але як мінімум вони повинні усвідомлювати, що якщо вони хочуть жити з Росією, то вони повинні поїхати до Росії і залишити Крим»; «дуже важливо налагодити систему репатріації кримських росіян в Росію»; «хотіла, щоб і ті, хто приїхали в 80-х умовних, злякалися того, що тут зараз буде кримськотатарський халіфат, і виїхали назад».

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО КРИМУ

РАЗОМ З ТИМ Є ПОБОЮВАННЯ ЩОДО РОЗЧИНЕННЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР ЗА МЕЖАМИ КРИМУ В ІНШИХ КРАЇНАХ. СКЕПТИКИ НЕ РОЗГЛЯДАЮТЬ І САМУ ДЕОКУПАЦІЮ ЯК «ЛЕГКУ ПРОГУЛЯНКУ»

- ЙМОВІРНА АСИМІЛЯЦІЯ.

Ризик розчинитися в інших культурах: «Частина в Середній Азії, частина в Сибіру десь, на Уралі. Зараз частина в Європі, як і українці. Частина... залишилась в Туреччині. Вони вважаються кримськими татарами, але асимілювалися»; «выжить вот этой горстке крымских татар в этом огромном мире - очень огромная задача»; **І насамперед – у культурно близькій Туреччині:** «я вот был в Турции... в городе Эскишехир... от 60% до 80% крымских татар... в них остались только вывески чебуреков и что там кырымлы, да, всё»; «якщо кримські татари будуть в турецькому середовищі знаходитись, ми знаємо, що більшість завжди впливає...»

- ВІДСУТНІСТЬ СУБ'ЄКТНОСТІ.

Замала суб'єктність України та кримських татар для визначення майбутнього: «я не вижу, что вот я или крымские татары могут что-то решить для Крыма... даже Украина не сама решает... перекрывают краник денежный... ну, что будет дальше». **Взагалі відсутність якоїсь картини в голові:** «Каждый день вижу разное. И оно более очень расплывчатое, такое неосознанное, бесформенное».

- КРИМ НЕ ПОВЕРНЕТЬСЯ ДО УКРАЇНИ, ПРИНАЙМНІ ВІЙСЬКОВИМ ШЛЯХОМ.

Надії на збереження самої України та вікно можливостей після розпаду Росії: «протягом 15-30 років Крим може не бути поверненим... імперії розпадаються. І коли імперії

розпадаються, то все повертається до своїх домів»; «Військовим шляхом це зробити неможливо... Ну, сподіватися, хіба що, на пом'якшення режиму російського».

- А НАВІТЬ ЯКЩО ТАК – ТО ПОВНА ДЕОКУПАЦІЯ БУДЕ ТРИВАЛОЮ.

Є розрив між окупованим Кримом та рештою України, зокрема світоглядний: «шалена прірва між тим, що ми вже встигли зробити в Україні, і що не встигли зробити в Криму»; «буде нелегко змінювати, переломлювати свідомість людей, які стільки років жили в умовах російської пропаганди»; **Тривала розбудова інституцій та зміна поколінь:** «...формування влади на території Криму після деокупації. Це буде нешвидкий процес».

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО КРИМУ. ВІДМІННОСТІ ПІДНАРАТИВІВ

ПІДНАРАТИВ ІСЛАМУ УНИКАЄ ЧІТКИХ АКЦЕНТІВ НА РОЗВИТКОВІ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ Й НА МРІЇ, ЩО КРИМ ПОВЕРНЕТЬСЯ В УКРАЇНУ. СПІКЕРИ МОДЕРНОГО ПІДНАРАТИВУ ЧАСТІШЕ ВИСЛОВЛЮЮТЬ КОНКРЕТНІ ВІЗІЇ ЩОДО ПОДАЛЬШОГО УСТРОЮ (НАПРИКЛАД, КВОТИ У ВЛАДІ)

- КРИМ З УКРАЇНОЮ.

На підтримку ідеї подальшого існування як частини України чітко вказують представники всіх піднарративів, окрім Ісламського (зафіксовано лише поодинокий такий меседж від інформанта з Києва). Представники українського медійно-політичного мейнстріму на користь цієї тези наводять аргументи про участь кримли в спільній боротьбі з українцями (у війську, дипломатії, громадському житті тощо).

- АСИМІЛЯЦІЯ.

В усіх піднарративах вбачають загрозу стирання кримськотатарської ідентичності через перехід на іншу

мову, забуття власної, злиття з іншими культурами, розкиданість по світу. Однак нейтральні інформанти менше про це говорять. Носії Традиційного піднарративу дуже часто акцентують саме на ризиках асиміляції тих кримських татар, що перебувають у Туреччині, через мінімальні розбіжності.

- МОВА І КУЛЬТУРА.

Усі, крім піднарративу Ісламу, наголошують водночас на своїй мрії розвивати кримськотатарську ідентичність, створювати нові культурні продукти, сприяти вивченню мов корінних народів у школах.

- ПРЕДСТАВНИЦТВО В ПОЛІТИЦІ.

Більш актуальна ідея для Модерного піднарративу та нейтральних інформантів, «модерні» частіше артикулюють конкретні пропозиції – на кшталт встановлення квот в органах місцевого самоврядування.

- ВІДСУТНІСТЬ БАЧЕНЬ.

Поодинокі в усіх піднарративах, крім Модерного, зафіксовані песимістичні візії, акцент у них – на відсутності підстав для візіонерства через загальний песимізм чи думки про неможливість вплинути на глобальні процеси.

- КРИМСЬКІ ТАТАРИ МАЮТЬ ЄДИНИЙ НАРАТИВ, З НЕЗНАЧНИМИ ВІДМІННОСТЯМИ МІЖ ВЕРСІЯМИ.

На відміну від української нації, що має три окремих національних наративи, у кримськотатарської існує єдине цілісне бачення історії, сучасності і майбутнього свого народу. Тракткування історії закладене Ісмаїлом Гаспринським, продовжене діячами національного відродження першої половини ХХ століття і приведене до нинішнього вигляду когортою дисидентів-шістдесятників, що очолили повернення до Криму на межі 1980-90-х. Саме цей наратив є основою Традиційного піднарративу. Два інших є його певним переосмисленням: Модерний україноорієнтований наратив мислить кримських татар як частину української політичної нації, адже сформувався у «київському» колі, а

ісламський вбачає основу нації в прийнятті мусульманства, і його носіями є представники і традиційного для кримців розуміння ісламу, і інших релігійних течій. Ще частина інформантів не занурюється в деталі національної самосвідомості: таких ми називаємо «нейтральними».

- ПОМІТНІ ПАРАЛЕЛІ ПІДНАРАТИВІВ КРИМСЬКИХ ТАТАР З УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ НАРАТИВАМИ.

Традиційний піднарратив структурно нагадує наратив Боротьби за українську культуру: теж найбільше базований на працях українських інтелектуалів минулого, і теж ставить в основу трагічні сторінки історії. Модерний піднарратив містить риси, подібні до українського нарративу Громадянського єднання: він більше фокусований на сучасному відродженні, досягненнях останніх

десятиліть, а також апелює до європейських меседжів про «єдність у різноманітті».

- ІДЕНТИЧНІСТЬ.

Як і у більшості колоніальних і постколоніальних народів, ідентичність кримських татар базована на прийнятті національної культури, підкресленні значення мови, а також на участі кримських татар у боротьбі за долю своєї нації. Особливою рисою є географічна прив'язка до Криму, яка зберігається навіть у діаспорі, а також союзні відносини з українським народом, і більша чи менша ісламська ідентичність. Підкреслюються також окремі персональні риси, такі, як гордість, свободолюбність, працелюбність, повага до старших. Відмінності між піднарративами у царині ідентичності мінімальні.

- **КОНФЛІКТ.**

Саме цей параметр найбільше виявляє відмінності між піднаративами. Так, усі кримські татари визнають існування однієї базової лінії розділення – між тими, хто лишився на півострові, і хто зміг виїхати (а це переважно еліта). Однак є дві специфічних для піднаративів лінії розділення. По-перше, між проросійськими зрадниками та рештою народу. Осуд до зрадників особливо підкреслюють у Модерному україноорієнтованому піднаративі, а в Традиційному заперечують істотність цього явища. Загалом, поширена думка, що серед кримських татар немає ідейних зрадників, лише ті, хто прагне особистої вигоди від співпраці з росіянами. Це означає, що не існує і проросійського кримськотатарського наративу. По-друге, помітна лінія розділення між тими, кого деякі

інформанти називають «ісламістами», та рештою народу. Представники Традиційного піднаративу вбачають окремі релігійні групи основним джерелом сварок всередині нації, а в Ісламському піднаративі помітне невдоволення тими, хто відривається від її духовної основи.

Окрім того, є багато інших ліній розділення: щодо самоназви (кримські татари або кримли), щодо дієвості різних поколінь тощо. Різні сторони цих дискусій представлені у кожному піднаративі, і є цілком природними у кожній нації.

- **НАЦІОНАЛЬНІ МІФИ.**

Уявлення про етногенез кримських татар базуються на тезі, що вони є нащадками багатьох давніх народів, які жили на півострові. Важливим є міф про «золоту добу» Кримського ханства, яке сформувало націю і включило її до культурного обміну з

іншими мусульманськими країнами, але водночас і з Західним світом. Далі почався міф про страждання народу: його життя було зруйноване Російською імперією в кінці XVIII століття, і з тих пір на нього чекала череда нещастя та випробувань, з рідкісними сплесками національного відродження, як-от в часи руйнування російської імперії та радянської політики коренізації. Найбільша така можливість відкрилася в 1960-х роках, коли кримськотатарські дисиденти почали співпрацю з українськими дисидентами. В результаті, під час здобуття Україною незалежності, почався найдовший період розквіту культурного та політичного життя нації – тут почався міф про відродження. Однак і його руйнують росіяни. Всі ці міфи транслюються у кожному з піднаративів, а відмінності полягають лише в акцентах на деяких з них.

- **КЕЙС АНЕКСІЇ.**

Події 2014 і подальших років сприймаються кримськими татарами як трагедія, яка продемонструвала їхній героїзм – адже вони протестували проти російських військ, і водночас певну «зраду» з боку України, яка не змогла відстояти півострів. У результаті, почались масові репресії, а за межами Криму – асиміляція кримських татар. Але з іншого боку, відбулося і певне порозуміння між кримцями та рештою України, зокрема завдяки службі кримських татар у Силах оборони України. Все це формує надію на деокупацію Криму.

- **НОРМАТИВНИЙ ПОРЯДОК.**

Основними цілями народу є повернення до Криму більшості його представників і відродження на його території національної територіальної автономії у складі України, подолання

економічних, екологічних та інших проблем, які туди принесла окупація. На шляху до цього важливим є збереження власної ідентичності, що є легшою задачею в Україні, і важчою – наприклад, у Туреччині. Важливими задачами є як подолання непорозумінь з українцями, які досі під впливом радянських стереотипів не завжди довіряють кримцям, так і всередині народу – адже окупація створила в ньому суттєві тертя. Значних відмінностей у цілях між піднарративами немає.

- **ВЗАЄМИНИ З УКРАЇНЦЯМИ ТА РОСІЯНИМИ.**

Існує чітке протиставлення кримськотатарського народу росіянам і пошук спорідненості його з українцями. Це протиставлення – і ментальне (спільні любов до праці, свободи, родини – з українцями, і агресивність, непродуктивність та

бажання втручатися в чужі справи – у росіян), і політичне – адже український і кримськотатарський народи спільно боролися проти російської імперії.

- **МОЖЛИВИЙ РОЗВИТОК СИТУАЦІЇ З ВІДМІННОСТЯМИ ПІДНАРАТИВІВ.**

Відмінності між піднарративами можуть як стиратися – за умови, що відбудеться в тій чи іншій формі возз'єднання нації, і носії цих наративів почнуть отримувати спільний досвід, так і поглиблюватися – якщо розділення триватиме. Тоді можливе формування повноцінних окремих наративів. Однак ставатиметься це не у самому Криму, адже там російські окупанти пригнічують національну свідомість, і його мешканці менш схильні міркувати про свого народу – принаймні у публічному просторі, а отже, не долучаються до розвитку національного наративу.